

Marta Paszek<https://orcid.org/0000-0002-8143-645X>Oddziałowe Biuro Lustracyjne IPN w Katowicach,
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Katowicach/Stalino- grodzie (1946–1955) jako element systemu terroru w pierwszej dekadzie Polski Ludowej

**The Military District Prosecutor's Office in Katowice/Stalinogród
(1946–1955) as a Part of the System of Terror in the First Decade
of People's Poland**

Streszczenie: Wojskowe prokuratury rejonowe pełniły funkcję narzędzia władzy komunistycznej w instalacji nowego ustroju w Polsce po II wojnie światowej. Prokuratorzy WPR w Katowicach/Stalinogrodzie w zdecydowanej większości byli oskarżycielami publicznymi w sprawach osób cywilnych podejrzanych o popełnienie przestępstw politycznych, czym przyczynili się do likwidacji członków organizacji antykomunistycznych w Polsce Ludowej.

Słowa kluczowe: wojskowe prokuratury rejonowe, Katowice, Polska Ludowa

Abstract: The military district prosecutor's offices operated as instruments of Communist power in the process of consolidation of the new political order in Poland after World War II. The vast majority of prosecutors at the Military District Prosecutor's Office in Katowice/Stalinogród served as public prosecutors in cases against civilians accused of political crimes, thereby contributing to the liquidation of members of anti-communist organisations in People's Poland.

Keywords: military district prosecutor's offices, Katowice, Polish People's Republic

Wojskowe prokuratury rejonowe stanowiły jeden z filarów budowanego w Polsce po II wojnie światowej systemu powszechnego terroru, mającego za zadanie wyeliminowanie przeciwników politycznych nowej władzy oraz ochronę wprowadzanego ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego. Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Katowicach/Stalinogrodzie była jedną z 14, a następnie z 17 prokuratur tego typu w Polsce.

Wojskowe prokuratury rejonowe – podstawy (bez)prawne

Wojskowe prokuratury rejonowe zostały utworzone wraz z wojskowymi sądami rejonowymi¹ na mocy rozkazu organizacyjnego nr 023 wydanego 20 stycznia 1946 r. przez ministra obrony narodowej marsz. Michała Rolę-Żymierskiego². Rozkaz ten – mimo że powoływał się na przepis art. 17 prawa o ustroju sądów wojskowych i prokuratury wojskowej³ (dalej: pusw) – nie miał umocowania ustawowego nawet odnośnie do tworzenia nowych sądów wojskowych.

Nowo sformowane prokuratury nie miały podstawy prawnej, gdyż przepis art. 17 pusw nie dawał uprawnień ministrowi do powoływania nowych sądów, lecz jedynie możliwość ustalenia granic jednostek już istniejących⁴. W przypadku prokuratur minister w ogóle nie wskazywał żadnej, nawet ułomnej, podstawy w postaci odpowiednio do art. 17 brzmiącego przepisu art. 69, który odnosił się do prokuratur⁵. Tym samym wojskowe prokuratury rejonowe nie zostały uregulowane w podstawowym akcie prawnym o charakterze ustrojowym⁶.

Właściwość Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach/Stalinogrodzie

W rozkazie nr 023/org. określono właściwości nowych prokuratur wojskowych. Właściwością miejscową WPR zgodnie z przepisem art. 6b rozkazu był obszar województwa⁷. Powołano zatem 14 wojskowych prokuratur rejonowych w ówczesnych

¹ M. Zaborski, *Ustrój sądów wojskowych w Polsce w latach 1944–1955*, Lublin 2005, s. 222–229; *idem*, „Specjalne” sądy wojskowe w Polsce w latach 1944–1955 (*Wojskowy Sąd PKP, Wojskowy Sąd KBW oraz Wojskowe Sądy Rejonowe*), „Palestra” 2004, nr 3–4, s. 164–171.

² Rozkaz ten znajduje się w Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW WBH), Sztab Generalny WP 1945–1950 (dalej: SG), IV.501.1/A.150, k. 56–58. Został także opublikowany w aneksie 2 w książce: M. Zaborski, *Oni skazywali na śmierć... Szkolenie sędziów wojskowych w Polsce w latach 1944–1956* [w:] *Skryte oblicza systemu komunistycznego. U źródeł zła...*, red. R. Bäcker, P. Hübner, Warszawa 1997, s. 142–145.

³ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (dalej: PKWN) z dnia 23 września 1944 r. – Prawo o ustroju Sądów Wojskowych i Prokuratury Wojskowej, DzU 1944, nr 6, poz. 29.

⁴ Art. 17 dekretu PKWN z 23 IX 1944 r. – Prawo o ustroju Sądów Wojskowych i Prokuratury Wojskowej (DzU 1944, nr 6, poz. 29) stanowił: „Naczelny Dowódca określa, przy jakich jednostkach (formacjach) wojskowych poza armiami, okręgami, admiralicjami, korpusami dywizjami tworzy się wojskowe sądy danych jednostek”.

⁵ Art. 69 dekretu PKWN z 23 IX 1944 r. – Prawo o ustroju Sądów Wojskowych i Prokuratury Wojskowej (DzU 1944, nr 6, poz. 29) stanowił: „Naczelny Dowódca określa, przy jakich jednostkach (formacjach) wojskowych poza armiami, okręgami, admiralicjami, korpusami i dywizjami tworzy się prokuratury wojskowe”. Ten fakt zauważyła także Beata Machay (B. Machay, „Wojskowa Prokuratura Rejonowa we Wrocławiu w latach 1946–1955”, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. T. Kruszewskiego na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007, mps, s. 100).

⁶ Według art. 68 dekretu PKWN z 23 IX 1944 r. – Prawo o ustroju Sądów Wojskowych i Prokuratury Wojskowej (DzU 1944, nr 6, poz. 29) struktura prokuratur wojskowych była następująca: Naczelna Prokuratura Wojskowa, wojskowe prokuratury armii, okręgów i admiralicji oraz wojskowe prokuratury dywizji, korpusów, garnizonów i samodzielnych jednostek marynarki.

⁷ Punkt 10 rozkazu nr 023/org. z 20 I 1946 r. Zob. CAW WBH, SG, IV.501.1/A.150, k. 57; M. Zaborski, *Oni skazywali na śmierć...*, s. 142–145.

miastach wojewódzkich, tj. w Białymstoku, Bydgoszczy, Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Poznaniu, Rzeszowie, Warszawie, we Wrocławiu i w Szczecinie oraz jej Ekspozyturę w Koszalinie⁸.

Właściwość Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach, podobnie jak Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach⁹, obejmowała woj. śląskie, w skład którego wchodziły następujące powiaty: będziński (z miastami wydzielonymi: Będzinem i Dąbrówą Górniczą), bielski (z Bielskiem jako miastem wydzielonym), bytomski, cieszyński (z wydzielonym Cieszynem), dobrodzieński, gliwicki, głubczycki, grodkowski, katowicki, kluczborski, kozielski, lubliniecki, niemodliński, nyski (z miastem wydzielonym Nysą), oleski, opolski, pszczyński, prudnicki, raciborski (z wydzielonym Raciborzem), rybnicki, strzelecki, tarnogórski, zawierciański (z wydzielonym Zawierciem) oraz miasta na prawach powiatu: Katowice, Chorzów, Sosnowiec¹⁰.

W związku ze zmianą podziału administracyjnego kraju, która nastąpiła w 1950 r.¹¹, na podstawie rozkazów organizacyjnych Sztabu Generalnego z 20 lipca 1950 r. i Departamentu Służby Sprawiedliwości MON z 4 sierpnia 1950 r. sformowano kolejne trzy prokuratury – w Koszalinie, Opolu i Zielonej Górze¹². Wówczas WPR w Opolu przejęła od WPR w Katowicach właściwość spraw z terenu byłej rejencji opolskiej, który wszedł w skład nowego woj. opolskiego.

W punkcie 6a rozkazu nr 023/org. została określona właściwość podmiotowo-przedmiotowa wojskowych prokuratur rejonowych. Zgodnie z nią nowo utworzone prokuratury prowadziły lub nadzorowały postępowanie przygotowawcze wobec osób cywilnych oskarżonych o przestępstwa określone w przepisach art. 85–88 Kodeksu karnego Wojska Polskiego¹³ (tzn. zbrodnie stanu zawarte w rozdziale XVII) oraz w rozdziale I dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa¹⁴ (tzn. przestępstwa przeciw bezpieczeństwu publicznemu). W 1949 r.

⁸ Punkt 10 rozkazu nr 023/org. Zob. CAW WBH, SG, IV.501.1/A.150, k. 57; M. Zaborski, *Oni skazywali na śmierć...*, s. 144.

⁹ M. Paszek, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach (1946–1955). Organizacja i funkcjonowanie*, Katowice–Warszawa 2019.

¹⁰ *Ibidem*, s. 64.

¹¹ Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa, DzU 1950, nr 28, poz. 255.

¹² J. Nazarewicz, *Wojskowe prokuratury specjalne (1944–1957)*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” (dalej: WPP) 1973, nr 4, s. 456; E. Romanowska, *Karzące ramię sprawiedliwości ludowej. Prokuratury wojskowe w Polsce w latach 1944–1955*, Warszawa 2012, s. 223.

¹³ Dekret PKWN z dnia 23 września 1944 r. – Kodeks karny Wojska Polskiego, DzU 1944, nr 6, poz. 27. Zob. także komentarze do kkWP: *Kodeks karny Wojska Polskiego i ustawy dodatkowe z komentarzem*, oprac. J.K. Cisek, J. Kaczorowski, R. Vogel, przedmowa M. Muszkat, Warszawa 1946; *Ustawy karne PRL. Komentarz*, oprac. J. Bafia, L. Hochberg, M. Siewierski, Warszawa 1965. Szerzej na temat kkWP zob. Z.A. Ziemia, *Prawo przeciwko społeczeństwu. Polskie prawo karne w latach 1944–1956*, Warszawa 1997, s. 79–98; A. Lityński, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999, s. 72–78.

¹⁴ Dekret z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa, DzU 1945, nr 53, poz. 300, zastąpiony następnie Dekretem z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa, DzU 1946, nr 30, poz. 192 (tzw. małym kodeksem karnym). Szerzej na jego temat zob. m.in. Z.A. Ziemia, *Prawo przeciwko społeczeń-*

rozszerzono właściwość prokuratur o czyny z art. 3–8 dekretu o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej¹⁵.

W przypadku właściwości nowo powołanych prokuratur w sprawach osób cywilnych należy podkreślić, że objęcie przez wojskowy wymiar sprawiedliwości cywilów było naruszeniem zasady, zgodnie z którą jedynie w okresie wojny o właściwości sądów i prokuratur poza kryteriami podmiotowymi mogły decydować także kryteria przedmiotowe¹⁶. W tym kontekście należy przypomnieć, że formalnie z dniem 17 grudnia 1945 r. stan wojny przestał w Polsce obowiązywać¹⁷.

Mimo to wiceminister sprawiedliwości Leon Chajm w 1946 r. stwierdzał, że „dochodzenie, sądenie i wykonywanie kar w stosunku do przestępców politycznych winno należeć do specjalnych organów dochodzących, prokuratur i sądów, związanych administracyjnie z Ministerstwem Bezpieczeństwa Publicznego”¹⁸.

Do obowiązków wojskowych prokuratur rejonowych, zgodnie z punktem 6a rozkazu organizacyjnego nr 023, należały wszystkie sprawy funkcjonariuszy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Milicji Obywatelskiej, Służby Więziennej oraz żołnierzy Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego¹⁹. Sprawy tych ostatnich – zdaniem naczelnego prokuratora wojskowego płk. Henryka Holdera²⁰ – były jedynymi sprawami ściśle wojskowymi, co „uzasadnia wojskowy charakter prokuratur i sądów rejonowych”²¹.

W 1949 r. właściwość podmiotowa prokuratur rozszerzyła się o żołnierzy Wojsk Ochrony Pogranicza, co było konsekwencją wyłączenia tych jednostek spod zwierzchnictwa MON i podporządkowania ich z dniem 1 stycznia 1949 r. ministrowi bezpieczeństwa publicznego²².

stwu..., s. 142–150; A. Lityński, *O prawie i sądach...*, s. 86–89, 99–111; D. Maksimiuk, *Krótką historią długo obowiązującego dekretu, czyli o tzw. małym kodeksie karnym*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2010, t. 9.

¹⁵ Dekret z dnia 26 października 1949 r. o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej, DzU 1949, nr 55, poz. 437.

¹⁶ T. Szczygieł, *Czy funkcjonujące w latach 1946–1955 w Polsce wojskowe sądy rejonowe były sądami wojskowymi*, WPP 2018, t. 1, s. 13.

¹⁷ Zarządzenie Prezydium Krajowej Rady Narodowej z dnia 16 listopada 1945 r. o uchyleniu stanu wojennego, DzU 1945, nr 57, poz. 320.

¹⁸ Cyt. za: A. Drogoń, „Charakter prokuratury jako obiektywnego gwaranta praworządności nie oznacza bynajmniej jej apolityczności”. *Miejsce prokuratury w systemie ustrojowym PRL*, „Z Dziejów Prawa” 2006, t. 8, s. 194.

¹⁹ Punkt 6a rozkazu nr 023/org. Zob. CAW WBH, SG, IV.501.1/A.150, k. 57; M. Zaborski, *Oni skazywali na śmierć...*, s. 144.

²⁰ Szerzej na jego temat zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 2174/4639, Tezka akt personalnych Henryka Holdera; K. Szwaagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*, Kraków–Wrocław 2005, s. 315.

²¹ AIPN, 945/45, Zarządzenie nr 4 szefa Departamentu Służby Sprawiedliwości MON płk. Henryka Holdera z 25 VI 1946 r., k. 71; M. Paszek, *Wojskowy Sąd Rejonowy...*, s. 62–63.

²² R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd Rejonowy i Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Szczecinie w latach 1946–1955*, Szczecin 2010, s. 154.

Zorganizowanie Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach

Zorganizowanie nowo powołanych wojskowych prokuratur rejonowych zostało zlecone na mocy rozkazu naczelnego prokuratora wojskowego z 21 lutego 1946 r. wyznaczonym prokuratorom²³. Zgodnie z rozkazem NPW nr 002 zadanie uruchomienia WPR w Katowicach otrzymał kpt. Tadeusz Jaszowski²⁴.

Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Katowicach, na mocy rozkazu nr 023/org. oraz rozkazu nr 002 z 21 lutego 1946 r., powstała z przekształcenia Wojskowej Prokuratury Garnizonowej²⁵ w Katowicach²⁶ i korzystała z bazy materiałowej, a także z obsady personalnej likwidowanej WPG²⁷. Jako datę początku działalności nowej prokuratury jej szef kpt. Jaszowski wskazał 10 marca 1946 r.²⁸ Prokuratura była zlokalizowana w gmachu w centrum miasta przy ul. Mariackiej 23. W 1947 r. prokuratura została przeniesiona do (nieistniejącego już) budynku przy ul. Zamkowej 10 (obecnie al. Wojciecha Korfatego). Zarówno w pierwszej, jak i drugiej lokalizacji dzieliła lokal z Wojskowym Sądem Rejonowym w Katowicach²⁹.

Struktura wewnętrzna Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach/Stalinogrodzie

Szefem WPR był prokurator, który miał swojego zastępcę, tj. wiceprokuratora. Podlegali mu podprokuratorzy, oficerowie śledczy, kierownik sekretariatu, sekretarz oraz kancelista. Ponadto służbę pełnili kierowca i goniec, najczęściej w stopniu szeregowca. Dodatkowo WPR zatrudniała pracowników cywilnych na etacie sekretarek czy pisarzy³⁰.

²³ Por. J. Nazarewicz, *Udział prokuratury wojskowej w ochronie ludowo-demokratycznego ustroju w Polsce w latach 1944–1955*, WPP 1983, nr 3, s. 223; E. Romanowska, *Karzące ramię...*, s. 221–223.

²⁴ E. Romanowska, *Karzące ramię...*, s. 223. Szerzej na temat pierwszego szefa WPR w Katowicach zob. AIPN, 2174/5046, Teczka akt personalnych Tadeusza Jaszowskiego.

²⁵ Przekształcenie WPG w WPR miało miejsce w Katowicach, Kielcach i Rzeszowie.

²⁶ J. Nazarewicz, *Wojskowe prokuratury specjalne...*, s. 454; K. Winiarski, *Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Rzeszowie 1946–1955. Struktura organizacyjna i obsada personalna*, „Studia Rzeszowskie” 1995, t. 1, s. 26; E. Romanowska, *Karzące ramię...*, s. 223.

²⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach (dalej: AIPN Ka), 281/1, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za marzec 1946 r., k. 34.

²⁸ *Ibidem*. Por. J. Nazarewicz, *Wojskowe prokuratury specjalne...*, s. 454; *idem*, *Udział prokuratury wojskowej...*, s. 223; E. Romanowska, *Karzące ramię...*, s. 221. W tym samym dniu WPG w WPR przekształcono również w Rzeszowie (K. Winiarski, *Wojskowa Prokuratura...*, s. 26). WPR w Gdańsku rozpoczęła swoją działalność 1 IV 1946 r. (D. Burczyk, *Obsada personalna Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Gdańsku (1946–1955)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2015, t. 8, s. 160). WPR w Szczecinie rozpoczęła działalność 28 III 1946 r. (R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd...*, s. 163).

²⁹ AIPN Ka, 279/8, Sprawozdanie roczne opisowe Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach za 1948 r., k. 10. Dzielenie budynku przez sąd i prokuraturę było dość powszechne, tak było m.in. w Rzeszowie (*Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie 1946–1954*, red. T. Bereza, P. Chmielowiec, Rzeszów 2004, s. 18).

³⁰ Por. K. Winiarski, *Wojskowa Prokuratura...*, s. 27; *Skazani na karę śmierci...*, s. 18–19.

Obsada kadrowa wojskowych prokuratur rejonowych w zależności od etatu, który był powiązany z wielkością województwa oraz liczbą nadzorowanych wydziałów śledczych urzędów bezpieczeństwa publicznego i MO³¹, wynosiła od 14 do 18 etatów oficerów służby sprawiedliwości³². WPR w Katowicach została zorganizowana zgodnie z etatem nr 31/10, który określał strukturę personalną prokuratury na 16 stanowisk oficerskich oraz 3 stanowiska pracowników cywilnych³³. W grudniu 1946 r. omawiana prokuratura została zreorganizowana zgodnie z etatem nr 31/25, który przewidywał zatrudnienie 24 wojskowych i 8 pracowników kontraktowych³⁴.

Ze względu na trudności kadrowe w pierwszych latach funkcjonowania prokuratur³⁵ ich obsada liczyła od 8 do 10 prawników i kilka osób cywilnych³⁶. W czwartym kwartale 1949 r. w WPR w Katowicach wykazywano także niedobory pracowników kontraktowych, gdyż wg etatu powinno być 7, a faktycznie pracowało 6 osób³⁷. Jeszcze w 1950 r. braki kadrowe w wojskowych prokuraturach rejonowych wynosiły ok. 40 proc., co musiało się przełożyć na duże obciążenie oficerów prokuratur³⁸. W 1954 r. w WPR w Katowicach (Stalinogrodzie) służbę pełniło 17 osób: prokurator, zastępca prokuratora, 5 podprokuratorów, p.o. podprokurator, kierownik sekretariatu, oficer śledczy, kancelista, kierownik, pisarz łącznik, szofer, 2 maszynistki, sprzątaczką³⁹.

Organizacja wewnętrzna wojskowych prokuratur rejonowych była dostosowana do podziału w Naczelnej Prokuraturze Wojskowej, która składała się z wydziałów. Wojskowe prokuratury rejonowe miały wyróżnione działy (referaty).

Dokładny podział czynności najprawdopodobniej różnił się w poszczególnych wojskowych prokuraturach rejonowych, a także podlegał pewnej fluktuacji w czasie, każdy szef jednostki miał bowiem pewien margines swobody w zakresie przydziału obowiązków, który był dokonywany na mocy jego wewnętrznych rozkazów⁴⁰. Na przykład w WPR w Katowicach w 1948 r. ogólne kierownictwo

³¹ E. Romanowska, *Karzące ramię...*, s. 223.

³² Por. J. Nazarewicz, *Wojskowe prokuratury specjalne...*, s. 454; *idem*, *Udział prokuratury wojskowej...*, s. 223.

³³ Pkt 14 rozkazu nr 023/org. Zob. CAW WBH, SG, IV.501.1/A.150, k. 57; M. Zaborski, *Oni skazywali na śmierć...*, s. 143; E. Romanowska, *Karzące ramię...*, s. 223.

³⁴ CAW WBH, SG, IV.501.1/A.21, Rozkaz organizacyjny nr 0184/org. Naczelnego Dowódcy WP Ministra Obrony Narodowej marsz. Michała Żymierskiego, 4 XI 1946 r., k. 504.

³⁵ Por. Z. Skoczek, *Organizacja pracy w sądach i prokuraturach wojskowych*, WPP 1948, nr 1–2, s. 56.

³⁶ Por. AIPN Ka, 281/10, Meldunki o stanie bojowym w Wojskowej Prokuraturze Rejonowej w Katowicach za 1947 r. – etat nr 31/25, etat nr 31/48, k. 2–71. Zob. także J. Nazarewicz, *Udział prokuratury wojskowej...*, s. 223; R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd...*, s. 165–167.

³⁷ AIPN Ka, 281/57, Sprawozdanie kwartalne z całokształtu pracy z pracownikami cywilnymi za IV kwartał 1949 r. w Wojskowej Prokuraturze Rejonowej w Katowicach, k. 12.

³⁸ CAW WBH, Główny Zarząd Polityczny WP 1950–1956, IV.502.2/A.81, Sprawy organizacyjne i personalne organów prokuratury wojskowej, k. 358.

³⁹ AIPN Ka, 281/90, Wykaz nr 00264 z 21 IX 1954 r. wysłany do Sekcji Informacji 10 Brygady Pracy w Stalinogrodzie, k. 70.

⁴⁰ Z. Skoczek, *Organizacja pracy...*, s. 59.

nad pracami prokuratury, sprawy organizacyjne i personalne oraz nadzór sądowy należały do prokuratora, czyli szefa jednostki mjr. Henryka Ligięzy⁴¹. Ponadto ważnym obowiązkiem prokuratora było podpisywanie postanowień o zastosowaniu środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania⁴². Ogólne kierownictwo nad podległą jednostką wiązało się także z przydzielaniem spraw poszczególnym referentom – podprokuratorom, dekretacją poczty, podpisywaniem wszelkiej wychodzącej z prokuratury korespondencji oraz nadzorem nad prowadzeniem kancelarii tajnej⁴³. Za nadzór nad śledztwami szczególnej wagi (sabotaż, szeptana propaganda, zbrodnie stanu) odpowiadał zastępca Ligięzy mjr Marek Szauber⁴⁴. Nadzór nad śledztwami w innych sprawach „dekretowych” sprawował kpt. Otton Szmidt⁴⁵. Do nadzoru w sprawach funkcjonariuszy UB został wyznaczony Stanisław Michalik⁴⁶, a funkcjonariuszy MO i żołnierzy KBW – por. Marian Kunczewski⁴⁷. Michalik nadzorował więziennictwo. Nadzór nad wykonywaniem wyroków został zlecony por. Janinie Milewskiej⁴⁸. Organizacją szkoleń zajmował się mjr Szauber⁴⁹.

W 1950 r. Henryk Ligięza – oprócz ogólnego kierownictwa – zarezerwował dla siebie prowadzenie spraw specjalnych, ponadto nadzór nad śledztwami w sprawach „dekretowych” osób cywilnych, nadzór sądowy oraz nadzór nad wykonywaniem wyroków. Wiceprokurator zastępował prokuratora w razie jego nieobecności, jednakże nie miał pozwolenia na przydzielanie spraw referentom. Do zadań wiceprokuratora należał także nadzór nad śledztwami w sprawach żołnierzy KBW, WOP oraz w sprawach powierzonych. W zakres jego obowiązków wchodził również nadzór

⁴¹ Szerzej na jego temat zob. AIPN, 2174/4701, Teczka akt personalnych Henryka Ligięzy; K. Szwagrzyk, *Zbrodnie w majestacie prawa 1944–1955*, Warszawa 2000, s. 114–117; *idem*, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 357–358; Z. Leszczyńska, *Prokuratorzy i sędziowie lubelskich sądów wojskowych 1944–1955*, Lublin 2006, s. 38–39.

⁴² Por. art. 102 § 1 Dekretu z dnia 23 czerwca 1945 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego, DzU 1945, nr 36, poz. 216.

⁴³ Por. AIPN Ka, 281/93, Rozkaz dzienny nr 3/50 prokuratora WPR w Katowicach mjr. Henryka Ligięzy, 9 I 1950 r., k. 5; *ibidem*, Rozkaz dzienny nr 82/50 prokuratora WPR w Katowicach mjr. Henryka Ligięzy, 28 X 1950 r., k. 31v; *ibidem*, Rozkaz dzienny nr 186/51 prokuratora WPR w Katowicach ppłk. Stanisława Śliwy, 11 XII 1951 r., k. 92; Z. Skoczek, *Organizacja pracy...*, s. 58; J. Nazarewicz, *Udział prokuratury wojskowej...*, s. 225; B. Machay, „Wojskowa Prokuratura...”, s. 105–107.

⁴⁴ Szerzej na jego temat zob. AIPN, 2174/1664, Teczka akt personalnych Marka Szaubera; T. Kurpierz, *Marek Szauber (1907–?)*, *prokurator WPR w Katowicach i Lublinie*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1, s. 419–422; K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 436–437; Z. Leszczyńska, *Prokuratorzy i sędziowie...*, s. 47–48.

⁴⁵ Szerzej na jego temat zob. AIPN, 2174/4627, Teczka akt personalnych Ottona Szmdta; K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 439.

⁴⁶ Szerzej na jego temat zob. AIPN Ka, 00144/3327, Mikrofilm akt operacyjnych dot. Stanisława Michalika; M. Paszek, *Wojskowy Sąd Rejonowy...*, s. 354.

⁴⁷ Szerzej na jego temat zob. AIPN, 1845/25, Teczka akt personalnych Mariana Kunczewskiego.

⁴⁸ Szerzej na jej temat zob. AIPN, 2103/58, Teczka akt personalnych Janiny Milewskiej.

⁴⁹ AIPN Ka, 281/21, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za październik 1948 r., k. 108.

prokuratorski nad jednostkami wojskowymi KBW i WOP. Odnosnie do prokuratury wiceprokurator sprawował kontrolę nad kancelarią jawną, archiwum oraz magazynem dowodów rzeczowych⁵⁰.

Jeśli chodzi o podział spraw między prokuratorów w zależności od ich rodzaju, to szczegółowo określono go w kwietniu 1950 r. Zgodnie z nowym podziałem pracy Referat I WPR w Katowicach – z reguły był to oddział prokuratora, czyli szefa jednostki⁵¹ – prowadził nadzór nad śledztwami w sprawach politycznych, które zostały wszczęte przez WUBP. Do obowiązków Referatu II, który prowadził zastępcą prokuratora⁵², należały sprawy dotyczące przestępstwa sabotażu wszczynane przez WUBP. Zadaniem Referatu III był nadzór nad śledztwami określonymi jako śledztwa większej wagi, tj. politycznymi, które prowadziły powiatowe urzędy bezpieczeństwa publicznego, pozostałe sprawy z PUBP należały do referatów IV i V. W Referacie VI rozpatrywano sprawy żołnierzy WOP, a w Referacie VII sprawy funkcjonariuszy UB i żołnierzy KBW. Referat VIII miał za zadanie nadzór w sprawach funkcjonariuszy MO⁵³.

Dla porównania w WPR w Szczecinie pracę podzielono inaczej. W 1953 r. szef prokuratury jako kierownik Działu (Referatu) I, oprócz ogólnego kierownictwa, prowadził nadzór nad śledztwami w sprawach funkcjonariuszy UB i MO oraz żołnierzy KBW i WOP. Dział II sprawował nadzór nad sprawami osób cywilnych. W Dziale III obowiązki polegały na nadzorze nad wykonywaniem orzeczeń⁵⁴.

Szefowie Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach/Stalinogrodzie

W systemie represji pierwszej dekady Polski Ludowej istotne znaczenie miały kadry organów wymiaru sprawiedliwości, w tym prokuratorów wojskowych. Ze względu na hierarchiczne podporządkowanie oficerów w jednostkach prokuratury oraz ścisłą dyscyplinę wojskową najważniejszą osobą w WPR był jej szef, tj. prokurator. Sprawował on ogólne kierownictwo nad powierzoną prokuraturą i wdrażał oraz narzucał swoim podwładnym politykę karną określaną na najwyższym szczeblu partyjnym. To jemu podlegali wiceprokurator i podprokuratorzy, wykonujący zlecone im zadania⁵⁵. Z tego powodu w artykule ograniczono się do przybliżenia sylwetek tylko szefów WPR w Katowicach/Stalinogrodzie.

⁵⁰ AIPN Ka, 281/93, Rozkaz dzienny nr 3/50 prokuratora WPR w Katowicach mjr. Henryka Ligięzy, 9 I 1950 r., k. 5; *ibidem*, Rozkaz dzienny nr 82/50 prokuratora WPR w Katowicach mjr. Henryka Ligięzy, 28 X 1950 r., k. 31v; *ibidem*, Rozkaz dzienny nr 186/51 prokuratora WPR w Katowicach ppłk. Stanisława Śliwy, 11 XII 1951 r., k. 92. Por. Z. Skoczek, *Organizacja pracy...*, s. 58.

⁵¹ Por. Z. Skoczek, *Organizacja pracy...*, s. 59.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ AIPN Ka, 281/93, Rozkaz dzienny nr 31/50 prokuratora WPR w Katowicach mjr. Henryka Ligięzy, 12 IV 1950 r., k. 14.

⁵⁴ R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd...*, s. 194–195.

⁵⁵ Zob. art. 13 § 1 dekretu z 23 VI 1945 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego (DzU 1945, nr 36, poz. 216 z późn. zm.).

W omawianej prokuraturze funkcję pierwszego szefa jednostki sprawował kpt./mjr Tadeusz Jaszowski, który pełnił służbę prokuratora do 14 października 1948 r. Jego następcą został mjr Henryk Ligieży, który przejął obowiązki 15 października 1948 i pełnił je do 15 sierpnia 1950 r.⁵⁶ Kolejnym szefem WPR w Katowicach był ppłk Stanisław Śliwa⁵⁷. Swoją funkcję sprawował najdłużej, został bowiem odwołany dopiero 16 czerwca 1953 r. na podstawie rozkazu personalnego MON marsz. Konstantego Rokossowskiego⁵⁸. Po nim stery katowickiej/stalinogrodzkiej prokuratury przejął ppłk Jan Mitek⁵⁹, który sprawował je do 15 maja 1954 r.⁶⁰ Ostatnim prokuratorem był mjr Zdzisław Obuchowicz⁶¹.

Ich życiorysy i drogi do komunistycznego wymiaru sprawiedliwości były różne. Organizujący WPR w Katowicach Tadeusz Jaszowski na pewno nie był osobą, która wpisywała się w stereotyp stalinowskiego prokuratora. Pochodził z rodziny ziemiańskiej⁶², uczył się w prywatnym gimnazjum, a następnie w 1937 r. ukończył prawo⁶³. Rok przed wojną skończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Artylerii we Włodzimierzu Wołyńskim, brał udział w walkach kampanii wrześniowej jako dowódca zwiadu dywizjonu w zgrupowaniu gen. Wilhelma Orlika-Rückemanna⁶⁴. W latach 1942–1944 był członkiem Związku Walki Zbrojnej, a następnie Armii Krajowej w Lublinie. Działał pod pseudonimem „Lubicz”⁶⁵. W październiku 1944 r. służył już w „ludowym” Wojsku Polskim⁶⁶. Otrzymywał pozytywne opinie od swoich przełożonych, w tym naczelnego prokuratora wojskowego płk. Henryka Holdera⁶⁷. Wydaje się, że jego przynależność do AK nie stanowiła przeszkody. Holder tak pisał o Jaszowskim: „[...] były członek AK, z tego też powodu miał pewien kompleks niższości, który obecnie zatracą. Po długich rozważaniach politycznych i obserwacji obecnej rzeczywistości skryształizował swe poglądy – w wyniku głębokich i szczerých zmian w światopoglądzie – w duchu ideologii Polskiej Demokracji Ludowej”⁶⁸.

⁵⁶ AIPN, 2174/4701, Teczka akt personalnych Henryka Ligieży, Kwestionariusz osobowy, k. 17; *Henryk Ligieży*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/105023>, dostęp 25 VI 2025 r.

⁵⁷ AIPN, 2174/8178, Teczka akt personalnych Stanisława Śliwy; K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 444.

⁵⁸ AIPN Ka, 281/75, Rozkaz personalny nr 342 marsz. Konstantego Rokossowskiego, 21 V 1953 r. (odpis), k. 40.

⁵⁹ *Ibidem*, k. 37.

⁶⁰ AIPN, 2174/5052, Teczka akt personalnych Jana Mitka; K. Szwagrzyk, *Zbrodnie...*, s. 128–129.

⁶¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy (dalej: AIPN By), 766/54, Teczka akt personalnych Zdzisława Obuchowicza; Z. Leszczyńska, *Prokuratorzy i sędziowie...*, s. 43–46.

⁶² AIPN, 2174/5046, Teczka akt personalnych Tadeusza Jaszowskiego, Kwestionariusz osobowy, k. 5.

⁶³ *Ibidem*, k. 2.

⁶⁴ *Ibidem*, k. 6.

⁶⁵ *Ibidem*, k. 2.

⁶⁶ *Ibidem*, k. 10.

⁶⁷ Zob. np. *ibidem*, Wniosek awansowy, 5 VI 1947 r., k. 36.

⁶⁸ *Ibidem*.

W 1949 r. został skazany za ujawnienie tajemnicy z prowadzonego śledztwa, zdegradowany do stopnia porucznika i usunięty z organów wymiaru sprawiedliwości. W październiku 1957 r., po pełnej rehabilitacji wrócił do prokuratury na stanowisko kierownicze. Z zawodowej służby wojskowej został zwolniony i z dniem 11 maja 1974 r. przeniesiony w stan spoczynku⁶⁹.

Drugi szef WPR w Katowicach Henryk Ligieża pochodził z rodziny robotniczej. W czasie wojny, podobnie jak Jaszowski, aktywnie działał w AK pod pseudonimem „Michał”. Brał także udział w powstaniu warszawskim, w którym odniósł rany⁷⁰. Po klęsce powstania trafił do stalagów⁷¹. Po 1945 r. rozpoczął aktywną działalność po stronie Polskiej Partii Robotniczej, pełniąc funkcję I sekretarza Komitetu Dzielnicowego PPR w Krakowie, a następnie był II sekretarzem Komitetu Miejskiego PPR w Krakowie. Od września 1946 r. pełnił obowiązki naczelnika wydziału w WUBP w Krakowie, by już na początku grudnia 1946 r. zostać powołanym do WP⁷². Zanim został prokuratorem WPR w Katowicach, był podprokuratorem w WPR w Krakowie, zastępcą prokuratora, a następnie prokuratorem w WPR w Białymstoku⁷³. Jego służba w Katowicach musiała zostać wysoko oceniona, skoro po niej awansował do Naczelnej Prokuratury Wojskowej⁷⁴.

Stanisław Śliwa – inaczej niż poprzednicy – okres II wojny światowej spędził w Związku Sowieckim. Tam ukończył Szkołę Podchorążych Piechoty w Riazaniu⁷⁵. W 1945 r. wrócił do Polski i po ukończeniu Oficerskiej Szkoły Piechoty w Krakowie podjął służbę w Informacji Wojskowej jako oficer śledczy. Od lutego 1947 r. przeszedł do prokuratury wojskowej, początkowo na stanowisko podprokuratora w WPR w Krakowie. Kolejno był wiceprokuratorem w WPR w Kielcach, prokuratorem w Rzeszowie, a w sierpniu 1950 r. prokuratorem w WPR w Katowicach⁷⁶.

Następny szef katowickiej WPR, Jan Mitek, w sierpniu 1944 r. wstąpił do „ludowego” WP, gdzie pełnił m.in. funkcję instruktora propagandy Wydziału Politycznego⁷⁷. W lutym 1947 r. został oficerem śledczym w WPR w Białymstoku, awansował na stanowisko podprokuratora, a następnie wiceprokuratora. Od lutego 1949 r. sprawował funkcję wiceprokuratora w WPR w Lublinie. Półtora roku później został prokuratorem w WPR w Koszalinie. W styczniu 1952 r. przeniesiono go do Kielc, a w maju 1953 do Katowic (Stalinogrodu). Rok później został prezesem NSW⁷⁸.

⁶⁹ *Ibidem*, Kwestionariusz osobowy, k. 10.

⁷⁰ AIPN, 2174/4701, Teczka akt personalnych Henryka Ligieży, Kwestionariusz osobowy, k. 12.

⁷¹ *Ibidem*, k. 14, 16.

⁷² *Ibidem*, k. 16.

⁷³ *Ibidem*, k. 17.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ AIPN, 2174/8178, Teczka akt personalnych Stanisława Śliwy, Kwestionariusz osobowy, k. 5–6.

⁷⁶ *Ibidem*, k. 6.

⁷⁷ *Ibidem*, k. 8.

⁷⁸ *Ibidem*.

Zdzisław Obuchowicz pochodził z rodziny robotniczej⁷⁹. W czasie wojny pracował jako spawacz⁸⁰. Co istotne, w okresie od października 1944 do marca 1945 r. był słuchaczem II kursu Szkoły Oficerskiej Specjalnej NKWD w Kujbyszewie⁸¹, z której wywodziła się znaczna część obsady aparatu bezpieczeństwa publicznego w okresie stalinowskim⁸². Od 1945 r. pełnił obowiązki oficera śledczego w prokuraturze wojskowej. Biorąc udział w sądach doraźnych jako oskarżyciel, „wykazał bezwzględność w walce z reakcją i niezwykłą inicjatywę” i był „szczerze oddany w sprawie Polski Demokratycznej”⁸³. Tak pochlebna ocena prokuratora Okręgu Wojskowego nr I ppłk. Leonarda Azarkiewicza⁸⁴ nie pozostała bez echa. W lipcu 1946 r. Obuchowicz awansował na podprokuratora w WPR w Krakowie, gdzie jego przełożony Oskar Karliner⁸⁵ zauważył, że „nadaje się dobrze do wystąpień publicznych w sprawach wymagających naświetlenia społeczno-politycznego, a nie prawniczego”⁸⁶. Następnie był podprokuratorem w WPR w Lublinie, a od 1950 r. w Katowicach. W lipcu 1953 r. otrzymał stanowisko kierownicze i pełnił obowiązki prokuratora⁸⁷. Według Zarakowskiego Obuchowicz wykazywał „wiele bojowości i ofensywności w stosunku do wroga klasowego”⁸⁸.

Warto podkreślić, że w WPR w Katowicach pierwszych czterech szefów jednostki otrzymało przedwojenne wykształcenie prawnicze, nie każdy z nich jednak rozpoczął aplikację.

Tadeusz Jaszowski ukończył studia prawnicze na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w 1937 r. i uzyskał magisterium⁸⁹. W latach 1938–1939 był aplikantem w Sądzie Okręgowym w Wilnie⁹⁰. Ze świadectwa z września 1944 r. wystawionego przez przewodniczącego komisji egzaminacyjnej p.o. prezesa Sądu Apelacyjnego w Lublinie Jana Prokopowicza wynika, że Jaszowski w czerwcu 1943 r. zdał egza-

⁷⁹ AIPN By, 766/54, Teczka akt personalnych Zdzisława Obuchowicza, Kwestionariusz osobowy, k. 7; *ibidem*, Analiza akt personalnych, k. 44; *ibidem*, Raport Zdzisława Obuchowicza z 16 XI 1951 r. do Szefa Głównego Zarządu Politycznego WP, k. 62–63.

⁸⁰ *Ibidem*, Kwestionariusz osobowy, k. 7.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007, s. 31–33.

⁸³ AIPN By, 766/54, Teczka akt personalnych Zdzisława Obuchowicza, Charakterystyka służbowa, 18 I 1947 r., k. 20.

⁸⁴ AIPN, 1855/1020, Teczka akt personalnych Leonarda Azarkiewicza; K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 262.

⁸⁵ AIPN, 2174/67, Teczka akt personalnych Oskara Karlinera; K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 327–328; F. Musiał, *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005, s. 380; Oskar Karliner, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/660661>, dostęp 25 VI 2025 r.

⁸⁶ AIPN By, 766/54, Teczka akt personalnych Zdzisława Obuchowicza, Wniosek awansowy, 19 III 1946 r., k. 20.

⁸⁷ *Ibidem*, Kwestionariusz osobowy, k. 9; Wniosek NPW gen. bryg. Stanisława Zarakowskiego z 28 VII 1954 r., k. 37.

⁸⁸ *Ibidem*, Wniosek NPW gen. bryg. Stanisława Zarakowskiego, 28 VII 1954 r., k. 37.

⁸⁹ AIPN, 2174/5046, Teczka akt personalnych Tadeusza Jaszowskiego, Kwestionariusz osobowy, k. 4.

⁹⁰ *Ibidem*, k. 7.

min sędziowski z oceną celującą⁹¹. W 1973 r. uzyskał doktorat z prawa karnego materialnego na podstawie rozprawy „Legalność wymuszenia posłuszeństwa przez przełożonego”. Pracował również jako wykładowca w Instytucie Nauk Społecznych w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Bydgoszczy. Współpracował z Okręgową Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich w Bydgoszczy i Archiwum Pomorskiej Armii Krajowej założonym przez Elżbietę Zawacką⁹². Zwieńczeniem tych ostatnich zainteresowań była praca habilitacyjna „Hitlerowskie prawo karne na Pomorzu 1939–1945”⁹³.

Henryk Ligieża legitymował się studiami prawniczymi ukończonymi na Uniwersytecie Warszawskim⁹⁴ w 1936 r. W aktach personalnych brak informacji o podjęciu aplikacji. Stanisław Śliwa także ukończył studia prawnicze na UW i w 1931 r. został magistrem prawa⁹⁵. Od grudnia 1934 do maja 1938 r. odbywał aplikację sądową przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie⁹⁶, którą ukończył pozytywnie złożonym egzaminem sędziowskim w 1938 r.⁹⁷ Zarówno studia, jak i aplikantura zostały docenione przez prokuratora WPR w Kielcach Tadeusza Juśkiewicza⁹⁸, który był jego przełożonym w okresie od 10 marca 1948 do 1 sierpnia 1949 r. Juśkiewicz w opinii służbowej podkreślał, że „mjr Śliwa jest dobrze przygotowany tak teoretycznie, jak i praktycznie do pracy w korpusie oficerów służby sprawiedliwości”⁹⁹. W podobnym tonie wypowiadał się o nim zastępca NPW ppłk Józef Feldman¹⁰⁰: „[...] posiada duży zasób wiadomości tak z dziedziny marksizmu-leninizmu, jak i z dziedziny prawa, wiele czyta i zna kilka języków obcych, jest człowiekiem wykształconym i o dużej inteligencji”¹⁰¹. W 1953 r. stwierdzono jednak, że się nie nadaje do służby w wojskowym wymiarze sprawiedliwości, jako że „w ocenie przestępstw wykazuje [...] liberalizm”, „utrzymywał [...] zażyłe stosunki z elementami obcymi”¹⁰², a ponadto „jako prokurator nie kierował należycie pracą podległej mu

⁹¹ *Ibidem*, Odpis świadectwa nr 2669/44 z 1 IX 1944 r., k. 72.

⁹² Szerzej na jej temat zob. m.in. K. Minczykowska, *Elżbieta Zawacka. „Zelma”, „Sulica”, „Zo”*, Toruń 2007; *eadem*, *Cichociemna. General Elżbieta Zawacka „Zo”*, Warszawa 2014.

⁹³ W. Jastrzębski, *Pułkownik dr hab. Tadeusz Jaszowski (1916–2014). Wspomnienie pośmiertne*, „Kronika Bydgoska” 2014, t. 35, s. 630.

⁹⁴ Szerzej na temat dziejów Wydziału Prawa UW w okresie międzywojennym zob. G. Bałtrusajtys, *Wydział Prawa w latach 1915–1939* [w:] *Zarys dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego*, red. *eadem*, Warszawa 2016, s. 131–212.

⁹⁵ AIPN, 2174/8178, Teczka akt personalnych Stanisława Śliwy, Kwestionariusz osobowy, k. 3.

⁹⁶ *Ibidem*, k. 5, 12.

⁹⁷ *Ibidem*, Opinia służbowa za okres 30 XI 1950 – 15 XII 1951 r., k. 22.

⁹⁸ AIPN, 2174/1383, Teczka akt personalnych Tadeusza Juśkiewicza *vel* Kwietniewskiego.

⁹⁹ AIPN, 2174/8178, Teczka akt personalnych Stanisława Śliwy, Opinia służbowa sporządzona 6 VIII 1953 r. przez szefa Zarządu III Kadr Głównego Zarządu Politycznego płk. Stypułę, k. 22.

¹⁰⁰ AIPN, 2174/4636, Teczka akt personalnych Józefa Feldmana; K. Szwaagrzyk, *Zbrodnie...*, s. 67; *idem*, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 293–294.

¹⁰¹ AIPN, 2174/8178, Teczka akt personalnych Stanisława Śliwy, Opinia służbowa za okres 30 XI 1950 – 15 XII 1951 r., k. 17.

¹⁰² *Ibidem*, Wniosek o zwolnienie oficera z czynnej służby wojskowej, sporządzony przez NPW płk. Stanisława Zarakowskiego, 14 IV 1953 r., k. 21.

prokuratury”¹⁰³. Został odwołany i zastąpiony przez Jana Mitka. Przedostatni prokurator katowickiej WPR ukończył Wydział Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie¹⁰⁴ w 1939 r.¹⁰⁵ Z powodu wybuchu wojny nie zdążył rozpocząć aplikacji. Z kolei Zdzisław Obuchowicz studia prawnicze ukończył dopiero w 1951 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, wcześniej legitymował się wykształceniem średnim ogólnym¹⁰⁶.

Przykład szefów WPR w Katowicach/Stalinogrodzie dobrze ilustruje tendencje charakterystyczne dla całego wymiaru sprawiedliwości po II wojnie światowej. W początkowym okresie, mniej więcej do lat 1948–1949, ze względu na dotkliwe braki kadrowe wykorzystywano osoby wykształcone przed wojną, nawet jeśli były związane z AK. Absolwenci renomowanych uczelni kształcili kolejnych oficerów, by ci następnie zajęli ich miejsca.

Zakres obowiązków prokuratorów Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach/Stalinogrodzie

Zakres obowiązków prokuratorów wojskowych prokuratur rejonowych, w tym WPR w Katowicach, określał przede wszystkim Kodeks wojskowego postępowania karnego¹⁰⁷. Kwestie szczegółowe próbował regulować naczelny prokurator wojskowy. Tak np. płk Henryk Holder 21 marca 1946 r. wydał „Wstępne wskazówki dla wojskowych prokuratorów rejonowych”, w których określał, czym jest należyty nadzór nad sprawami prowadzonymi przez UB¹⁰⁸. W tym dokumencie Holder stwierdził, że nadzór nad sprawami prowadzonymi przez UB „to dążność do podniesienia poziomu techniki śledztwa, starannego, dokładnego i kulturalnego opracowania każdej sprawy pod względem dowodowym, maksymalnego skrócenia czasokresów śledztwa w sprawach, w których zastosowano areszt tymczasowy, oraz eliminacja innych niedociągnięć”¹⁰⁹.

Najważniejsze zadania prokuratorów związane były z prowadzeniem i nadzorowaniem śledztw. Zgodnie z art. 164 § 2 kwpk prokurator wojskowy mógł wszczynać prowadzenie śledztwa i przejmować te, które zostały już zainicjowane przez organy bezpieczeństwa. Uprawnienia wszczynania śledztwa zostały oficerom

¹⁰³ *Ibidem*, Opinia służbowa sporządzona przez szefa Zarządu III Kadr Głównego Zarządu Politycznego płk. Stypulę, 6 VIII 1953 r., k. 22.

¹⁰⁴ Szerzej na temat dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym zob. A. Redzik, *Wydział Prawa* [w:] *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, red. *idem*, Kraków 2015, s. 418–550.

¹⁰⁵ AIPN, 2174/5052, Teczka akt personalnych Jana Mitka, Kwestionariusz osobowy, k. 3v.

¹⁰⁶ AIPN By, 766/54, Teczka akt personalnych Zdzisława Obuchowicza, Kwestionariusz osobowy, k. 4.

¹⁰⁷ Dekret z 23 VI 1945 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego (DzU 1945, nr 36, poz. 216 z późn. zm.). Zob. także komentarz do kwpk: *Kodeks wojskowego postępowania karnego z komentarzem*, oprac. A. Mogilnicki, Łódź 1947.

¹⁰⁸ Por. J. Nazarewicz, *Udział prokuratury wojskowej...*, s. 223.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

śledczym organów bezpieczeństwa przyznane na podstawie art. 13 przepisów wprowadzających kwpk¹¹⁰.

W praktyce pierwszych lat po II wojnie światowej przyznanie organom bezpieczeństwa publicznego kompetencji do prowadzenia postępowania przygotowawczego doprowadziło do zdeprecjonowania roli prokuratora w śledztwie¹¹¹. Zdecydowanie częściej prokuratorzy formalnie nadzorowali śledztwa już wszczęte przez funkcjonariuszy UB, WPR stanowiły zatem nadzór nad śledztwami prowadzonymi przez specjalne wydziały wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego – wydziały śledcze¹¹², co wynikało z art. 164 § 1 kwpk. Funkcjonariusze UB zgodnie z przepisami powinni prowadzić postępowanie przygotowawcze, kierując się poleceniami i wskazówkami otrzymanymi od prokuratora (art. 74 § 1 kwpk), który miał prawo być przy wszystkich czynnościach dokonywanych w toku dochodzenia lub w śledztwach (art. 175 § 1 kwpk).

Jednakże zarządzenie naczelnego prokuratora wojskowego Stanisława Zarakowskiego¹¹³ z 18 listopada 1952 r. zmieniało sens przepisów kodeksowych. „[...] bezpośrednie dokonanie czynności śledczych przez prokuratora – pisał Zarakowski – winno odbywać się zawsze w obecności oficera śledczego [...] wykonywanie czynności śledczych pod nieobecność oficera śledczego z zaakcentowaniem tego w protokole stanowi politycznie błędną i szkodliwą metodę, albowiem sugeruje brak zaufania do obiektywizmu organów bezpieczeństwa i może być źródłem prowokacji ze strony podejrzanego”¹¹⁴. W tym samym duchu kilka lat wcześniej okólnik Departamentu Służby Sprawiedliwości MON zobowiązywał prokuraturę wojskową do uwiarygodniania protokołów przesłuchań sporządzonych przez organy bezpieczeństwa. Zgodnie z okólnikiem sąd miał przyjąć, że przyznanie się do winy złożone w obecności prokuratora wojskowego jest bezsporne i „żadne wykrety oskarżonego złożone na rozprawie nie mogą obalić mocy dowodowej jego zeznań złożonych w toku śledztwa przed wojskowym prokuratorem”¹¹⁵. Obecni podczas śledztwa prokuratorzy – co stało się praktyką pierwszych lat po wojnie – nie reago-

¹¹⁰ Dekret z dnia 23 czerwca 1945 r. Przepisy wprowadzające Kodeks wojskowego postępowania karnego, DzU 1945, nr 36, poz. 215.

¹¹¹ Por. A. Drogoń, *Prokuratura a polityka w początkach Polski Ludowej*, „Miscellanea Iuridica” 2004, t. 5, s. 20.

¹¹² J. Nazarewicz, *Wojskowe prokuratury specjalne...*, s. 455.

¹¹³ Szerzej na jego temat zob. AIPN, 2174/4212, Teczka akt personalnych Stanisława Zarakowskiego; K. Szwa-grzyk, *Zbrodnie...*, s. 185–190; *idem*, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 468–469; P. Sztama, *Droga Stanisława Zarako-Zarakowskiego do komunistycznej prokuratury wojskowej Polski Ludowej (1909–1945)* [w:] *Zbrodnie sądowe w latach 1944–1989. Konformizm czy relatywizm moralny środowisk prawniczych?*, t. 2, red. D. Palacz, M. Grosicka, Kielce–Warszawa 2022, s. 55–78; Stanisław Zarakowski, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/652396>, dostęp 25 VI 2025 r.

¹¹⁴ *Skazani na karę śmierci...*, s. 20.

¹¹⁵ Okólnik nr 26 Departamentu Służby Sprawiedliwości MON z 30 X 1946 r., k. 118 (cyt. za: *Skazani na karę śmierci...*, s. 20–21).

wali na skargi oskarżonych w sprawie wymuszania zeznań bezprawnymi metodami tortur psychicznych i fizycznych.

W jednym ze sprawozdań WPR w Katowicach prokurator zamieścił informację do swojego przełożonego, że na rozprawie sądowej doszło do „ujawnienia **rzekomego** [podkreśl. – M.P.] nadużycia oficera śledczego WUBP”¹¹⁶. Sposób określania przez prokuratora wymuszania przez UB zeznań o konkretnej treści, zmuszania świadków do ich nauczenia się na pamięć i odtworzenia przed sądem jest dobrą ilustracją tego, jak podchodzono w WPR do kwestii manipulacji materiałem dowodowym oraz jakie relacje łączyły prokuratorów i oficerów UB.

Według Zarakowskiego nadzór prokuratorów wojskowych poprawił się dopiero w 1953 r., choć „nadal był płytki, mało wnikliwy, a nieraz i nieśmiały. Stosunek do prawdy w nadzorowanych sprawach nadal był formalny. Było to niewątpliwie jednym z warunków sprzyjających powstawaniu nadużyć w śledztwie ze strony aparatu śledczego, wymuszania zeznań”¹¹⁷.

W praktyce nadzór prokuratorski nad śledztwami prowadzonymi przez oficerów UB był fikcją¹¹⁸. Nawet sam naczelny prokurator wojskowy był z niego niezadowolony i wzywał prokuratorów do jego wzmożenia. Zarzucał, że nadzór ten ograniczał się jedynie do wydania postanowienia o tymczasowym aresztowaniu. Zarakowski przypominał prokuratorom, że ponoszą oni „osobistą odpowiedzialność za materialną prawdziwość ustaleń, polityczną i prawną słuszność decyzji oraz zachowanie w całym postępowaniu prawa materialnego i formalnego”¹¹⁹. Prokurator Helena Wolińska¹²⁰ podczas odprawy prokuratorów i wiceprokuratorów wojskowych prokuratur rejonowych, mającej miejsce w NPW we wrześniu 1950 r., mówiła, że powinni oni „pamiętać, że prokuratorzy nie są dodatkiem do UB”¹²¹. Słowa te potwierdzają pozycję, jaką prokuratorzy zajmowali w relacjach z organami bezpieki.

Dokumenty NPW i wypowiedzi jej prokuratorów korespondują z danymi zawartymi w sprawozdaniach WPR w Katowicach. Podpułkownik Śliwa w raporcie za okres od lipca do października 1952 r. przyznawał, że udział oficerów prokuratury jest niewystarczający, za mały, niesatysfakcjonujący. Zwracał uwagę zwłaszcza

¹¹⁶ AIPN Ka, 281/73, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za III kwartał i październik 1952 r., k. 132.

¹¹⁷ *Notatka o realizacji Uchwały Biura Politycznego KC Partii z 1951 r. w organach Prokuratury Wojskowej* [w:] B. Nowopolski, *Ludzie i oblicza stalinizmu w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 1999, s. 36–37.

¹¹⁸ A. Lityński, *O prokuraturze, prokuratorze i procedurze (1944–1950) uwag kilka* [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga pamiątkowa ku czci profesora Stanisława Waltośa*, red. J. Czapska, A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll, Warszawa 2000, s. 147.

¹¹⁹ Cyt. za: R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd...*, s. 156–157.

¹²⁰ Szerzej na jej temat zob. AIPN, 2174/3357, Teczka akt personalnych Heleny Wolińskiej; K. Szwagrzyk, *Zbrodnie...*, s. 180; *idem*, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 463–464; P. Sztama, *Życiorysy równoległe resortowych „dam”: Julii Brystiger, Marii Wiernej i Heleny Wolińskiej. Przyczynek do historii kobiet komunistek w Polsce*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2021, nr 10, s. 81–108.

¹²¹ Cyt. za: P. Sztama, *Życiorysy równoległe...*, s. 155.

na sprawy kontrrewolucyjne, w których – jego zdaniem – udział przedstawicieli WPR powinien być najwyższy, a był najmniejszy i wynosił, jak podkreślił, „zaledwie 33,3 proc.”¹²²

Prokuratorzy WPR w Katowicach często kontaktowali się z kierownictwem WUBP, tj. z szefem urzędu oraz naczelnikiem Wydziału Śledczego WUBP, w celu omówienia ważniejszych spraw. Jednakże spotkania te nie służyły nadzorowi prokuratury nad śledztwami prowadzonymi przez oficerów śledczych, lecz wypracowaniu wspólnego stanowiska, decydujący głos miało przy tym UB¹²³. W jednym ze sprawozdań prokuratora mjr. Jaszowskiego można wprost przeczytać, że życzenia szefa WUBP płk. Józefa Kratki¹²⁴ były „w pełni uwzględniane”¹²⁵. W innym raporcie Jaszowskiego widnieje informacja, że oficerowie śledczy wielu istotnych danych nie zawierali w aktach sprawy i nie przekazywali ich też prokuratorom występującym przed sądem z oskarżeniem, co utrudniało pracę tym ostatnim. Jako powód takich zachowań oficerów UB szef WPR podał „dążność do uzyskania własnych celów”¹²⁶. Prawdziwe wyjaśnienie takiej praktyki funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa kryje się być może w słowach kolejnego prokuratora WPR Henryka Ligięzy, który po wspólnej odprawie oficerów WPR i WUBP stwierdził: „[...] oficerowie WUBP dali wyraz braku zaufania do Prokuratury i Sądu, zarzucano tam brak u naszych oficerów »kręgosłupa politycznego«, krytykowano sposób prowadzenia rozpraw, atakowano politykę karną sądu, zarzucano brak zrozumienia z naszej strony dla operatywnej działalności Wydziału Śledczego i Wydziału ds. Funkcjonariuszy”¹²⁷. Skoro oficerowie organów bezpieczeństwa publicznego nie mieli zaufania do prokuratury, to nie traktowali prokuratorów jako kogoś, z kim powinni współpracować i czyje polecenia muszą realizować. Ligęza, podsumowując współpracę kierowanej przez siebie jednostki z UB za miesiąc sprawozdawczy maj 1949 r., wymieniał przeszkody, jakie napotykał: „pewne opory organów bezpieczeństwa przeciwko udziałowi prokuratury w śledztwie, przeciwko okazywaniu nam materiałów agenturowych, przeciwko naszemu udziałowi w początkowych przesłuchiowaniach”¹²⁸. Zatem w praktyce

¹²² AIPN Ka, 281/73, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za III kwartał i październik 1952 r., k. 127.

¹²³ Por. AIPN Ka, 281/21, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za listopad 1948 r., k. 123.

¹²⁴ M. Niedurny, *Kratko Józef (Josif) [w:] Kadra bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwie śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim*, wstęp i red. W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurok, Katowice 2009, s. 292–293; *Józef Kratko*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/39390>, dostęp 25 VI 2025 r.

¹²⁵ AIPN Ka, 281/11, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za styczeń 1947 r., k. 28.

¹²⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za listopad 1947 r., k. 160.

¹²⁷ AIPN Ka, 281/33, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za styczeń 1949 r., k. 32.

¹²⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za maj 1949 r., k. 161.

ówczesnej rzeczywistości nadzór nad śledztwem był fikcją, gdyż to oficerowie UB, a nie prokuratorzy wojskowi byli gospodarzami postępowania karnego.

Kolejny przełożony WPR w Katowicach przyznawał, że nadzór prokuratorów nad śledztwami WUBP oraz sposób włączania się przez prokuratorów do śledztw prowadzonych przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego były „nietrafne”, ponieważ „oficer nadzorujący śledztwo brał udział w czynnościach niemających istotnego znaczenia dla sprawy lub swój nadzór traktował mechanicznie i szablonowo”¹²⁹. Takie podejście do pracy mogło wynikać z demotywacji oficerów WPR, skoro byli pomijani lub ignorowani przez funkcjonariuszy UB.

Warto dodać, że również sprawy umorzone na podstawie ustawy o amnestii oficerowie WPR w Katowicach kierowali do sądu po uprzednim uzgodnieniu z WUBP¹³⁰. Konsultacje wyglądały tak, że w WUBP działała specjalna komisja, która opiniowała sprawy wytypowane przez prokuraturę¹³¹. Głos decydujący w tych sprawach należał zatem do oficerów organów bezpieczeństwa publicznego.

Śliwa twierdził, że pod koniec 1952 r. nadzór nad śledztwami się poprawił, choć nadal nie był doskonały. Zastanawiające jest takie stwierdzenie szefa WPR, który w drugim zdaniu napisał, że udział oficera prokuratury przy przesłuchaniu podejrzanego już po pociągnięciu go do odpowiedzialności karnej nie jest przestrzegany. Fakt ten Śliwa, ze swoistą mu wyrozumiałością, tłumaczy brakiem wskazówek z MBP dla oficerów śledczych terenowych organów bezpieczeństwa¹³².

Jak podkreślał w listopadzie 1956 r. płk Aleksander Warecki¹³³, w praktyce pierwszych lat Polski Ludowej rola prokuratorów wojskowych została zmarginalizowana do „dawania sankcji na aresztowania bez żadnych absolutnie materiałów, nie widząc człowieka, nadzór nad śledztwem w wielu wypadkach był fikcją, a wiele wyroków sądowych, które nie podobały się bezpieczeństwu, były natychmiast skarżone przez prokuratora i uchylane przez NSW”¹³⁴.

W 1955 r. były prokurator WPR w Katowicach Edward Gol¹³⁵ pisał, że dla zastosowania zatrzymania i tymczasowego aresztowania jest wymagane prawdopodobieństwo uchylenia się podejrzanego/oskarżonego od śledztwa albo zacieranie śladów, i przypominał opinię Leona Schaffa, że środki zapobiegawcze stosuje się na

¹²⁹ AIPN Ka, 281/73, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za III kwartał i październik 1952 r., k. 129.

¹³⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za listopad i grudzień 1952 r., k. 180.

¹³¹ *Ibidem*, k. 184.

¹³² *Ibidem*, k. 182.

¹³³ Szerzej na jego temat zob. AIPN, 2174/8189, Teczka akt personalnych Aleksandra Wareckiego; K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 457; M. Paszek, *Wojskowy Sąd Rejonowy...*, s. 368; P. Pleskot, *Twarze Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie (1946–1955)*, Warszawa 2022, s. 26–30.

¹³⁴ J. Poksiński, „My, sędziowie, nie od Boga...” *Z dziejów Sądownictwa Wojskowego PRL 1944–1956. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1996, s. 175.

¹³⁵ Szerzej na jego temat zob. AIPN, 2105/2, Teczka akt personalnych Edwarda Gola; K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 304.

podstawie faktów, a nie wyobraźni¹³⁶. Tymczasem w prokuraturze pierwszej dekady po wojnie wytycznych wynikających z przepisów kodeksowych nie przestrzegano.

Kolejnym obowiązkiem prokuratorów wojskowych wynikającym z przepisu art. 172 § 1 kwpk było zatwierdzenie, zmiana lub uzupełnienie aktu oskarżenia sporządzonego przez oficera śledczego albo sporządzenie nowego aktu oskarżenia przy jednoczesnym unieważnieniu poprzedniego. W praktyce prokurator często jedynie zatwierdzał akt oskarżenia¹³⁷.

Zgodnie z przepisem art. 36 § 1 kwpk prokurator wojskowy był oskarżycielem publicznym w sądach wojskowych, co wiązało się z obowiązkiem wnoszenia do sądu aktu oskarżenia i popierania oskarżenia¹³⁸. Takich uprawnień nie miał już oficer śledczy. Naczelný prokurator Zarakowski w 1954 r. – oceniając pracę podległych sobie prokuratorów w tym zakresie – stwierdzał, że nie zawsze wykazują oni „dostateczną aktywność na rozprawie sądowej”, oraz zwracał uwagę na „zdarzające się sztuczne »upolitycznienie« przemówień sądowych”¹³⁹.

Należy podkreślić, że jeśli oskarżenie nie znalazło potwierdzenia w toku przewodu sądowego, prokurator wojskowy na podstawie art. 236 § 1 kwpk mógł zrzec się oskarżenia. Sytuacje odstąpienia od oskarżenia miały miejsce także w WPR w Katowicach. Na przykład w sprawie członków Narodowej Organizacji Wojskowej prokurator Marek Szauber skorzystał ze swoich uprawnień kodeksowych i na rozprawie sądowej 4 lipca 1946 r. odstąpił od oskarżenia siedmiu podsądnych¹⁴⁰.

Wojskowy prokurator rejonowy odgrywał znaczącą rolę na rozprawie, będąc w istocie przewodniczącym przewodu sądowego zamiast sędziego¹⁴¹. Taka praktyka w sposób fundamentalny zaburzała relacje między sądem a prokuraturą wynikające z przepisów prawa ustrojowego i procesowego, które formalnie zachowywały zasadę skargowości¹⁴² i zasadę kontrydiktoryjności¹⁴³. Prokuratura powinna być organem oskarżającym, popierającym zarzuty zawarte w akcie oskarżenia skierowanym przeciwko oskarżonemu, a sąd organem orzekającym¹⁴⁴.

¹³⁶ E. Gol, *Uwagi o stosowaniu zatrzymania i aresztu tymczasowego*, WPP 1955, nr 4, s. 30–31.

¹³⁷ Por. A. Lityński, „Zadnymi dowodami nie operowano”. *O procesach politycznych w Polsce stalinowskiej* [w:] *Wokół problematyki dokumentu. Księga pamiątkowa dedykowana Prof. Antoniowi Felusiowi*, red. T. Widła, Katowice 2005, s. 100.

¹³⁸ Art. 36 § 1 dekretu z 23 VI 1945 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego (DzU 1945, nr 36, poz. 216 z późn. zm.).

¹³⁹ *Notatka o realizacji Uchwały Biura Politycznego...*, s. 39.

¹⁴⁰ T. Kurpierz, P. Piątek, „Dobić wroga”. *Aparat represji wobec podziemia zbrojnego na Śląsku Cieszyńskim i Żywiecczyźnie (1945–1947)*, Katowice–Kraków 2007, s. 288.

¹⁴¹ Por. M. Szerer, *Komisja do Badania Odpowiedzialności za Łamanie Praworządności w Sądownictwie Wojskowym*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1979, nr 49, s. 93.

¹⁴² M. Flemming, Z. Jaźwiński, *Wojskowe prawo karne procesowe*, WPP 1963, nr specjalny, s. 103. Szerzej na temat zasady skargowości zob. S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, wyd. 15, Warszawa 2023, s. 286–289.

¹⁴³ Szerzej na temat zasady kontrydiktoryjności zob. S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny...*, s. 292–305.

¹⁴⁴ Por. A. Drogoń, *O rozumieniu roli prokuratury w pierwszych latach Polski Ludowej*, „Miscellanea Iuridica” 2003, nr 3, s. 14.

O tym, jak rozumiano obowiązek nadzoru sądowego WPR w Polsce stalinowskiej, świadczą słowa naczelnego prokuratora wojskowego skierowane do podległych mu pracowników podczas odprawy prokuratorów i wiceprokuratorów wojskowych prokuratur rejonowych we wrześniu 1950 r. Zarakowski powiedział wówczas, że istotą nadzoru było „stałe, czujne, sprawne, głęboko upolitycznione, systematyczne czuwanie nad orzecznictwem wojskowych sądów rejonowych”¹⁴⁵. Nadzór sądowy miał bowiem zapobiegać ewentualnemu łagodzeniu wyroków czy „niezrozumieniu [...] roli wymiaru sprawiedliwości w ustroju demokracji ludowej”¹⁴⁶. Jeszcze kilka lat później, w 1953 r. Zarakowskiego martwiła „niedostateczna sprawność i aktywność w reagowaniu na wadliwe orzeczenia sądowe poprzez skargi rewizyjne” podległych mu prokuratorów, co było – jego zdaniem – istotnym brakiem pracy prokuratury wojskowej¹⁴⁷.

Prokuratorzy rejonowi w ramach nadzoru ogólnego byli zobowiązani do dokonywania kontroli nad aresztami i więzieniami, będącymi w dyspozycji UB i MO¹⁴⁸. Jednakże w sprawach, w których śledztwo prowadzili oficerowie UB, prokuratorzy musieli mieć zezwolenie organów UB na wstęp do więzienia, co automatycznie sprawiało, że nadzór prokuratorski w tym zakresie stawał się iluzoryczny¹⁴⁹. Tego stanu rzeczy nie poprawił także okólnik wydany w listopadzie 1945 r. przez ministra bezpieczeństwa publicznego¹⁵⁰. Na braki kadrowe w wojskowych prokuraturach rejonowych jako przyczynę niedostatecznego nadzoru nad ośrodkami penitencjarnymi wskazywał szef WPR w Szczecinie¹⁵¹.

Prokuratorzy WPR czuwali nad wykonywaniem wyroków skazujących na kary więzienia, co powinno wiązać się z systematycznymi kontrolami aresztów śledczych w celu sprawdzenia podstaw i warunków osadzenia osób przetrzymywanych w ośrodkach penitencjarnych¹⁵². W praktyce lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. realizacja ustawowego obowiązku nadzoru prokuratorskiego nad wykonywaniem zarówno tymczasowego aresztowania, jak i kar pozbawienia wolności nie mogła zapobiec przypadkom bezprawia ani ich ukrócić, co w sposób zawołany przyznawali także niektórzy autorzy jeszcze w PRL¹⁵³. Natomiast po 1990 r. autorzy

¹⁴⁵ Cyt. za: R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd...*, s. 156.

¹⁴⁶ *Uchwały narady krajowej PPR-owców, pracujących w wymiarze sprawiedliwości, odbytej dnia 3 i 4 października 1946 r.*, WPP 1946, nr 4, s. 247.

¹⁴⁷ *Notatka o realizacji Uchwały Biura Politycznego...*, s. 39.

¹⁴⁸ C. Zbroja, *Historyczny zarys działalności prokuratury wojskowej w zakresie profilaktyki i kontroli przestrzegania prawa*, WPP 1974, nr 1, s. 12; R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd...*, s. 173; B. Machay, „Wojskowa Prokuratura...”, s. 237–242.

¹⁴⁹ Ten stan rzeczy regulował okólnik nr 100 z 15 X 1945 r. Zob. S. Walczak, *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Warszawa 1972, s. 170.

¹⁵⁰ Okólnik nr 30 MBP z 2 XI 1945 r. Zob. B. Dziecioł, *Wojskowe zakłady karne w latach 1944–1945*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1989, nr 14–15, s. 112–113.

¹⁵¹ R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd...*, s. 173.

¹⁵² J. Nazarewicz, *Wojskowe prokuratury specjalne...*, s. 455; B. Dziecioł, *Wojskowe zakłady karne...*, s. 111–112.

¹⁵³ S. Walczak, *Prawo penitencjarne...*, s. 242; B. Dziecioł, *Wojskowe zakłady karne...*, s. 112.

wprost piszą, że „nadzoru nad wykonaniem kary pozbawienia wolności w latach 1944–1956 nie było”¹⁵⁴.

W styczniu 1946 r. w więzieniach przebywało prawie 62 000 osób, z czego ponad 58 000 w aresztach śledczych terenowych urzędów bezpieczeństwa publicznego, w styczniu 1956 r. w izolacji przebywało ponad 48 200 więźniów i ok. 22 000 tymczasowo aresztowanych¹⁵⁵.

Do obowiązków prokuratorów wojskowych należało zapobieganie popełnianiu przestępstw przez funkcjonariuszy UBP i MO oraz żołnierzy i oficerów KBW i OP/WOP¹⁵⁶. W tym celu prowadzono różnorodną działalność profilaktyczną, obejmującą m.in. procesy pokazowe, pogadanki czy szkolenia¹⁵⁷.

Nadzór ogólny prokuratora w wojsku – zgodnie z rozkazem NPW z 4 lutego 1952 r. – dotyczył przestrzegania w wojsku praworządności, ochrony mienia wojskowego przed marnotrawstwem i kradzieżą oraz prowadzenie profilaktyki mającej na celu zaznajamianie żołnierzy z obowiązującym prawem wojskowym¹⁵⁸.

Zadania specjalne wojskowych prokuratur rejonowych

Według Leona Schaffa zadaniem prokuratury była „walka o utrzymanie nowego ustroju oraz bezlitosna rozprawa z jego wrogami”¹⁵⁹. W tym celu stosowano nadzór nad zachowaniem słusznej linii karania, tj. „stałego, czujnego, sprawnego, głęboko upolitycznionego, systematycznego czuwania nad orzecznictwem wojskowych sądów rejonowych”, ponieważ – co podkreślał Zarakowski – „polityka karna, będąca funkcją państwa realizującego zadania dyktatury proletariatu, musi być surowa i bezwzględna, musi być elastyczna i zależna zarówno od sytuacji międzynarodowej, [jak] i od przebiegu walki klasowej w kraju [...], wskazując na szczególne niebezpieczeństwo szpiegostwa, sabotażu, wrogiej propagandy i wszelkiej działalności obcej agentury”¹⁶⁰.

¹⁵⁴ J. Utrat-Milecki, *Więziennictwo w Polsce w latach 1944–1956*, „Studia Iuridica” 1995, t. 27, s. 129.

¹⁵⁵ *Ibidem*, s. 116.

¹⁵⁶ Por. C. Zbroja, *Historyczny zarys działalności prokuratury...*, s. 13; D. Burczyk, *Nadzór Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Gdańsku nad jednostkami Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1946–1955*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2015, nr 13, s. 404.

¹⁵⁷ Por. AIPN Ka, 281/21, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za luty 1948 r., k. 17; AIPN, 2174/2139, Teczka akt personalnych Sykstusa Guzega, Wniosek odznaczeniowy sporządzony przez prokuratora Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach mjr. Tadeusza Jaszowskiego, 24 V 1947 r., k. 74; C. Zbroja, *Historyczny zarys działalności prokuratury...*, s. 12–13; H. Kostrzewa, *Prokuratura wojskowa w 40-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, WPP 1985, nr 7, s. 22; D. Burczyk, *Nadzór Wojskowej Prokuratury...*, s. 404–406.

¹⁵⁸ Zob. S. Rzeczycki, *O zadaniach nadzoru ogólnego nadzoru prokuratorskiego w wojsku*, WPP 1946, nr 4, s. 61; C. Zbroja, *Historyczny zarys działalności prokuratury...*, s. 14; M. Łysko, *Prokuratura Polski Ludowej na tle założeń prokuratury typu socjalistycznego*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2005, nr 3, s. 82.

¹⁵⁹ L. Schaff, *Polityczne założenia wymiaru sprawiedliwości w Polsce Ludowej*, Warszawa 1950, s. 98.

¹⁶⁰ AIPN, 909/9, Protokół odprawy prokuratorów i wiceprokuratorów wojskowych prokuratur rejonowych, odbytej w Naczelnej Prokuraturze Wojskowej w dniach 29–30 IX 1950 r., k. 108–162.

Istniała praktyka przedstawiania pierwszym sekretarzom KW PZPR poszczególnych spraw karnych w celu uzyskania wskazówek odnośnie do celowości, trybu ścigania czy proponowanego wymiaru kary. Spotkania, podczas których prokuratorzy WPR omawiali z I sekretarzem aktualną sytuację polityczną oraz stan bezpieczeństwa w województwie i inne bieżące sprawy, były cykliczne¹⁶¹. Jak uzasadniano w literaturze, spotkania przedstawicieli środowiska politycznego z pracownikami wymiaru sprawiedliwości były wyrazem „stałej troski o sądy i prokuraturę”¹⁶². Zdaniem prokuratora Zarakowskiego relacje te jednak były wciąż niewystarczające, uważał on bowiem, że komitety wojewódzkie partii powinny sprawować nadzór polityczny nad wojskowymi prokuraturami rejonowymi¹⁶³.

Należy pamiętać, że prokuratura utrzymywała także „ściśłą łączność” z Zarządem Politycznym OW przez podstawową organizację partyjną i koło ZMP działające w WPR. Te organizacje stanowiły pas transmisyjny, którym do prokuratury docierał instruktaż w zakresie przeprowadzania aktualnych akcji politycznych czy komunikowania zagadnień politycznych określanych przez przedstawicieli partii i władz państwa¹⁶⁴.

Formułowano zawołowane tezy, że wojskowy prokurator nie był prokuratorem partii robotniczych, ale musiał być „prokuratorem demokracji ludowej”¹⁶⁵. Zdaniem Holdera oznaczało to, że prokurator powinien stać na straży „zasad wyrażonych w Manifestie Lipcowym PKWN, na straży polityki prowadzonej przez Krajową Radę Narodową i Rząd Jedności Narodowej” i pełnić „rolę obrońcy i wykonawcy politycznej woli Państwa, [...] rolę działacza państwowego, ogólnonarodowego”¹⁶⁶.

W dalszej części Holder wskazywał: „[...] sam tekst prawa nie wystarczy, stosowanie prawa bez jasnej świadomości politycznej, bez określonej postawy politycznej przy jego traktowaniu, nieuchronnie doprowadzić musi do wykoszlawień, a nawet do przekreślenia w konkretnym wypadku woli ustawodawcy. [...] Świadomość polityczna wojskowego prokuratora [...] jest tą bronią, która może mu zapewnić wybór najbardziej trafnego i celnego ciosu we wroga chronionego przezeń dobra, jest drogowskazem do zrealizowania w każdym konkretnym wypadku woli politycznej i społecznej Państwa”¹⁶⁷.

Także kolejny szef NPW płk Antoni Skulbaszewski¹⁶⁸ w piśmie skierowanym do prokuratora mjr. Ligięzy, zawierającym wnioski po lustracji WPR w Katowicach,

¹⁶¹ Zob. np. AIPN Ka, 281/21, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za luty 1948 r., k. 19.

¹⁶² R. Walczak, *Przewodnia rola partii a wymiar sprawiedliwości*, „Nowe Prawo” 1986, nr 3, s. 10.

¹⁶³ *Notatka o realizacji Uchwały Biura Politycznego...*, s. 41.

¹⁶⁴ AIPN Ka, 281/73, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za I kwartał 1952 r., k. 60.

¹⁶⁵ H. Holder, *O pozycji politycznej wojskowego prokuratora*, WPP 1946, nr 1, s. 13.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ *Ibidem*, s. 14–15.

¹⁶⁸ K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 427.

podkreślał wagę polityczną danej sprawy. Polecał: „[...] należy pamiętać, a przede wszystkim wpajać to podwładnym podprokuratorom, że *meritum* sprawy to nie tylko stan faktyczny, ocena dowodów i kwalifikacja prawna, ale przede wszystkim jej ocena polityczna. Tej stronie należy poświęcić więcej uwagi, tak by podprokurator był zawsze należycie zorientowany w aspekcie politycznym sprawy”¹⁶⁹.

W ramach szkolenia prokuratorów wojskowych zaznajamiano z wojskowym prawem karnym oraz procesem karnym Związku Sowieckiego. Podstawą tego kursu były skrypty Michaiła Czelcowa i Wiktora Czchikwadzego¹⁷⁰.

Uzupełnienie edukacji stanowiło szkolenie marksistowsko-leninowskie¹⁷¹. W celu podniesienia kwalifikacji politycznych oficerowie WPR przechodzili co roku kursy w ośrodku szkoleniowym dla prokuratorów i sędziów wojskowych. W 1952 i 1954 r. czterech oficerów WPR w Katowicach (Stalinogrodzie) wzięło udział w szkoleniu ideologicznym wg zarządzeń wydanych przez Wydział Polityczny Okręgu Śląskiego¹⁷². Funkcjonariusze odbywali je wspólnie z sędziami WSR¹⁷³.

Ponadto oficerowie WPR byli wykorzystywani jako agitatorzy na partyjnych wiecach propagandowych, gdzie wygłaszali przemówienia, opracowywali także odczyty i pogadanki¹⁷⁴.

Podstawy prawne aktów oskarżenia i rodzaje spraw karnych

Najwięcej postępowań przygotowawczych prowadzonych lub nadzorowanych przez WPR w Katowicach/Stalinogrodzie dotyczyło przestępstw określanych jako polityczne¹⁷⁵. Podstawami prawnymi wysuwanych zarzutów były przede wszystkim kkWP¹⁷⁶ oraz dekret z 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych

¹⁶⁹ AIPN Ka, 281/32, Pismo nr 0334/szczeg. naczelnego prokuratora wojskowego płk. Antoniego Skulbaszewskiego do prokuratora Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach mjr. Henryka Ligieży, 8 XI 1949 r., k. 137.

¹⁷⁰ AIPN Ka, 281/73, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za II kwartał 1952 r., k. 116.

¹⁷¹ *Ibidem*. Por. AIPN Ka, 281/58, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za luty 1950 r., k. 102–102v; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za kwiecień 1950 r., k. 207v.

¹⁷² AIPN Ka, 281/73, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za III kwartał i październik 1952 r., k. 174; AIPN Ka, 281/90, Pismo nr 063 zastępcy prokuratora Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Stalinogrodzie mjr. Zdzisława Obuchowicza do kierownika szkolenia Oddziału I Naczelnej Prokuratury Wojskowej ppłk. Lubowskiego, 15 III 1954 r., k. 4.

¹⁷³ AIPN Ka, 281/73, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za III kwartał i październik 1952 r., k. 174; AIPN Ka, 281/90, Pismo nr 0362 do ppłk. Lubowskiego, kierownika szkolenia NPW, 10 XII 1954 r., k. 101.

¹⁷⁴ Zob. np. AIPN Ka, 281/11, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za styczeń 1947 r., k. 31; AIPN Ka, 281/21, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za styczeń 1948 r., k. 31.

¹⁷⁵ Por. J. Nazarewicz, *Udział prokuratury wojskowej...*, s. 224; A. Suski, *Prokuratura wojskowa w okresie XXXV-lecia Ludowego Wojska Polskiego*, WPP 1978, nr 3, s. 267.

¹⁷⁶ DzU 1944, nr 6, poz. 27.

w okresie odbudowy Państwa¹⁷⁷, zastąpiony dekretem z 13 czerwca 1946 r. o tym samym tytule, zwanym ze względu na rolę, jaką odgrywał, małym kodeksem karnym¹⁷⁸. Od końca 1949 r. orężem walki z „wrogami ludu” był także dekret o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej¹⁷⁹.

W statystyce prokuratury zdecydowanie przeważało kilka rodzajów przestępstw. Było to nielegalne posiadanie broni, kwalifikowane z art. 4 mkk¹⁸⁰, szpiegostwo (art. 7 mkk)¹⁸¹, sabotaż (art. 3 mkk, czasami także art. 5 mkk)¹⁸². Częstym zarzutem było także usiłowanie obalenia przemocą ustroju państwa, przy czym do kwalifikacji czynu z art. 86 § 2 kkWP wystarczył sam udział w organizacjach uznanych przez nową władzę za nielegalne¹⁸³. Zarzuty popełnienia przestępstw politycznych dotyczyły przede wszystkim podejrzanych i oskarżonych spośród osób cywilnych.

¹⁷⁷ DzU 1945, nr 53, poz. 300.

¹⁷⁸ DzU 1946, nr 30, poz. 192 z późn. zm.

¹⁷⁹ DzU 1949, nr 55, poz. 437.

¹⁸⁰ Art. 4 mkk stanowił: „§ 1. Kto bez zezwolenia wyrabia, gromadzi lub przechowuje broń palną, amunicję, materiały lub przyrządy wybuchowe albo inne przedmioty mogące spowodować niebezpieczeństwo powszechne, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 5 lub dożywotnio albo karze śmierci. § 2. W przypadkach mniejszej wagi sąd może zastosować nadzwyczajnie złagodzenie kary albo nawet od kary uwolnić”. Por. R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd...*, s. 170; D. Burczyk, *Nadzór Wojskowej Prokuratury...*, s. 400.

¹⁸¹ Art. 7 mkk stanowił: „Kto, działając na szkodę Państwa Polskiego, gromadzi lub przekazuje wiadomości, dokumenty lub inne przedmioty stanowiące tajemnicę państwową lub wojskową, podlega karze więzienia albo karze śmierci”. Por. AIPN Ka, 281/73, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za II półrocze 1952 r., k. 226; *ibidem*, Analiza sądowej represji karnej w sprawach osób cywilnych skazanych za przestępstwa kontrrewolucyjne w II półrocze 1952 r., sporządzona przez szefa WPR w Katowicach ppłk. Stanisława Śliwę, k. 227; AIPN Ka, 281/77, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Stalinogrodzie za II kwartał 1953 r., k. 31; *ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Stalinogrodzie za III kwartał 1953 r., k. 137; *ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Stalinogrodzie za IV kwartał 1953 r., k. 205; D. Burczyk, *Nadzór Wojskowej Prokuratury...*, s. 400. Szerzej na temat rozpoznawania spraw o przestępstwo szpiegostwa przez wojskowe sądy rejonowe zob. M. Paszek, *Przestępstwo szpiegostwa w orzecznictwie wojskowych sądów rejonowych (1946–1955)* [w:] *Reforma prawa karnego wojskowego w kontekście aktualnych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego*, red. F. Cieply, R. Pietrzak, Warszawa 2023, s. 17–23.

¹⁸² Art. 3 mkk stanowił: „Kto dopuszcza się aktów sabotażu przez: 1) niszczenie lub czynienie niezdatnymi do użytku zakładów lub urządzeń użyteczności publicznej albo komunikacji publicznej bądź urządzeń służących obronie Państwa Polskiego lub sprzymierzonego; 2) uniemożliwienie lub utrudnienie prawidłowego działania zakładów lub urządzeń wymienionych w pkt 1; 3) wytwarzanie wbrew warunkom umówionej dostawy dla wojska przedmiotów zupełnie lub w znacznym stopniu niezdatnych do użytku, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 3 lub dożywotnio albo karze śmierci”. Art. 5 mkk stanowił: „Obywatel polski, który wchodzi w porozumienie z osobą działającą w interesie obcego rządu lub obcej organizacji w celu działania na szkodę Państwa Polskiego, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 5”. Por. AIPN Ka, 281/73, Analiza sądowej represji karnej w sprawach osób cywilnych skazanych za przestępstwa kontrrewolucyjne w II półrocze 1952 r., sporządzona przez szefa WPR w Katowicach ppłk. Stanisława Śliwę, k. 227; D. Burczyk, *Nadzór Wojskowej Prokuratury...*, s. 400.

¹⁸³ Art. 86 § 2 kkWP stanowił: „Kto usiłuje przemocą zmienić ustrój Państwa Polskiego, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 5 albo karze śmierci”. Por. AIPN Ka, 281/73, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za II półrocze 1952 r., k. 226; D. Burczyk, *Nadzór Wojskowej Prokuratury...*, s. 400. Szerzej na temat przestępstwa usiłowania obalenia przemocą ustroju państwa polskiego zob. m.in. P. Kładoczny, *Prawo jako narzędzie represji w Polsce Ludowej (1944–1956)*, Warszawa 2004, s. 257 i n.; E. Leniart, *Skazani za antykomunizm. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie w latach 1946–1954/1955*, Rzeszów 2016.

Zarzuty, które najczęściej stawiano żołnierzom i oficerom, dotyczyły przestępstw wojskowych, takich jak przestępstwa przeciwko honorowi, godności i powadze WP, dezercja lub samowolne oddalenie się oraz przestępstwa wartownicze i konwojowe¹⁸⁴. Wśród przestępstw pospolitych były nadużycia z chęci zysku lub korzyści osobistej, rabunki, przestępstwa przeciwko mieniu, ciężkie uszkodzenia ciała, a nawet zabójstwa¹⁸⁵.

W sprawozdaniach WPR w Katowicach wysyłanych do NPW przeważa zadowolenie prokuratorów z polityki karnej realizowanej przez sędziów WSR w Katowicach, wyroki zapadały bowiem zgodnie z żądaniami oskarżycieli publicznych¹⁸⁶. Szefowie prokuratury pisali: „[...] należy podkreślić dość wysokie kwalifikacje tut[ejszego] składu sędziowskiego, tak zarówno jeśli chodzi o sposób prowadzenia rozpraw, jak i uzasadnienia wyroków nie można stawiać większych zastrzeżeń [...], rzadko zdarza się tut[ejszym] prokuratorom składać skargę rewizyjną w sprawie o poważnym znaczeniu politycznym bądź rzeczowym”¹⁸⁷. Nie może dziwić brak rozbieżności w polityce karnej między WPR a WSR, skoro sędziowie konsultowali z szefem WPR przed rozprawą rozstrzygane przez siebie sprawy¹⁸⁸, a nawet pytali go, czy kierowana przez niego prokuratura będzie składać wnioski rewizyjne¹⁸⁹. Uwagi odnośnie do sędziów początkowo pojawiały się jedynie w zakresie opóźnień w nadsyłaniu odpisów wyroków do prokuratury¹⁹⁰. W latach późniejszych dotyczyły także uzasad-

¹⁸⁴ D. Burczyk, *Nadzór Wojskowej Prokuratury...*, s. 399.

¹⁸⁵ Por. *ibidem*, s. 400.

¹⁸⁶ AIPN Ka, 281/11, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za grudzień 1946 r., k. 8; *ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za styczeń 1947 r., k. 28; *ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za kwiecień 1947 r., k. 79; *ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za lipiec 1947 r., k. 117; *ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za listopad 1947 r., k. 157; AIPN Ka, 281/21, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za luty 1948 r., k. 17; *ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za kwiecień 1948 r., k. 42; *ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za maj 1948 r., k. 51–52; *ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za czerwiec 1948 r., k. 69; *ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za lipiec 1948 r., k. 76; AIPN Ka, 281/33, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za styczeń 1949 r., k. 29; AIPN Ka, 281/73, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za III kwartał i październik 1952 r., k. 139; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za IV kwartał 1952 r., k. 187.

¹⁸⁷ AIPN Ka, 281/21, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za marzec 1948 r., k. 30.

¹⁸⁸ *ibidem*, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za październik 1948 r., k. 104; AIPN Ka, 281/33, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za styczeń 1949 r., k. 29; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za październik 1949 r., k. 352.

¹⁸⁹ AIPN Ka, 281/11, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za sierpień 1947 r., k. 126.

¹⁹⁰ AIPN Ka, WPR, Ka, 281/21, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za sierpień 1948 r., k. 86.

nień wyroków¹⁹¹. W 1949 r. w sprawozdaniu WPR w Katowicach stwierdzono, że „w uzasadnieniach nie dość wyraźnie podkreśla się momenty polityczne, nie omawia się zaostreżenia walki klasowej, [nie] wskazuje się źródeł przestępstwa i interesów, którym służą”¹⁹². Generalnie prokuratorzy uznawali politykę karną sądu za słuszną, co wielokrotnie odnotowywano w comiesięcznych sprawozdaniach WPR w Katowicach¹⁹³.

Zbrodnie sądowe w Wojskowej Prokuraturze Rejonowej w Katowicach/Stalinogrodzie

Prokuratorzy WPR w Katowicach wielokrotnie sprawowali swoje obowiązki niezgodnie z przepisami obowiązującego wówczas prawa, co obecnie oceniamy jako zbrodnie sądowe. Taką sprawą, w której doszło do złamania prawa przez prokuratora prowadzącego do zbrodni sądowej, była np. sprawa przeciwko Antoniemu Kołodziejowi (bratu Józefa Kołodzieja ps. „Wichura”, jednego z dowódców zgrupowania Henryka Flamego „Bartka”). Podprokurator WPR kpt. Stefan Piotrowski¹⁹⁴ jako oskarżyciel publiczny na rozprawie przed WSR w Katowicach domagał się najwyższego wymiaru kary, tj. kary śmierci. Prokurator Piotrowski nie dysponował żadnym dowodem¹⁹⁵ w sensie proceduralnym¹⁹⁶ wskazującym na winę oskarżonego. Akt oskarżenia opierał jedynie na donosie agenturalnym i wnioskował o karę śmierci, co należy rozpatrywać jako podżeganie do zabójstwa¹⁹⁷. Sąd orzekł o winie Kołodzieja i wymierzył mu karę 15 lat więzienia¹⁹⁸.

Z podżeganiem do zabójstwa przez prokuratora WPR mjr. Tadeusza Jaszowskiego mamy do czynienia w sprawie Pawła Heczki i innych członków Konspiracyjnego

¹⁹¹ Zob. np. AIPN Ka, 281/73, Sprawozdanie opisowe z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za listopad i grudzień 1952 r., k. 187.

¹⁹² AIPN Ka, 281/33, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za styczeń 1949 r., k. 29.

¹⁹³ Zob. np. AIPN Ka, 281/33, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za czerwiec 1949 r., k. 201v; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za lipiec 1949 r., k. 246; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za sierpień 1949 r., k. 283; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za wrzesień 1949 r., k. 309v; AIPN Ka, 281/58, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za grudzień 1949 r., k. 13v; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za maj 1950 r., k. 243; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za lipiec 1950 r., k. 348; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Katowicach za wrzesień 1950 r., k. 424.

¹⁹⁴ AIPN, 1842/464, Teczka akt personalnych Stefana Piotrowskiego.

¹⁹⁵ M. Szerer, *Komisja do Badania...*, s. 93. Por. A. Lityński, „Żadnymi dowodami nie operowano”..., s. 96–103.

¹⁹⁶ Szerzej na temat dowodów w postępowaniu karnym zob. S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny...*, s. 355–426.

¹⁹⁷ Szerzej na temat zbrodni sądowej w postaci podżegania do zabójstwa zob. W. Kulesza, *Crimen laesae iustitiae. Odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*, Łódź 2013, s. 406–409.

¹⁹⁸ T. Kurpierz, P. Piątek, „Dobić wroga”..., s. 389.

Wojska Polskiego „Wędrowiec”. Jaszowski na podstawie dekretu z 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa, który w chwili popierania oskarżenia jeszcze nie obowiązywał, wnosił o karę śmierci dla oskarżonych¹⁹⁹.

W innej sprawie zawiódł nadzór prokuratorski nad wykonywaniem wyroków. Sprawa jest o tyle bulwersująca, że dopuszczono do stracenia kobiety, wobec której Najwyższy Sąd Wojskowy na posiedzeniu z 6 grudnia 1946 r. wyrok uchylił. Sprawa Anny Krużolek miała zostać przekazana do ponownego rozpoznania, tymczasem szef WSR w Katowicach ppłk Julian Giemborek²⁰⁰ wystosował pismo do WPR w Katowicach odnośnie do wykonania wyroków śmierci wobec trzech osób sprawy grupowej (Krużolek i dwóch pozostałych, wobec których Bolesław Bierut nie skorzystał z prawa łaski)²⁰¹. Prokuratura nie zwróciła uwagi na pomyłkę szefa sądu i 31 grudnia 1946 r. Anna Krużolek została stracona²⁰².

Częstymi naruszeniami przepisów postępowania karnego przez prokuratorów był brak odpowiedniego materiału dowodowego, który w istocie nie pozwalał na kierowanie i popieranie oskarżenia. W bardzo wielu sprawach ograniczano się do wyjaśnień samego oskarżonego²⁰³.

Zarówno w przywołanych sprawach, jak i w wielu innych zostały wszczęte przez prokuratorów Instytutu Pamięci Narodowej postępowania przygotowawcze. *Gros* tych śledztw umorzono ze względu na śmierć sprawców, ale trzeba podkreślić, że wartość faktograficzna śledztw prowadzonych przez IPN jest nie do przecenienia. W ramach postępowań wyjaśniane są wszelkie okoliczności śledztw z pierwszych lat Polski Ludowej, w szczególności ustalane są osoby pokrzywdzone²⁰⁴, a także udział funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa publicznego, prokuratorów wojskowych prokuratur rejonowych oraz sędziów wojskowych sądów rejonowych. Dokonywany jest również szczegółowy opis czynu z określeniem czasu i miejsca jego popełnienia. Kwalifikacja prawna czynu dotyczy przekroczenia uprawnień przez prokuratorów WPR.

¹⁹⁹ Akta śledztwa Instytutu Pamięci Narodowej – Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Katowicach o sygn. AIPN Ka, S 39/2013.Zk.

²⁰⁰ Szerzej na jego temat zob. AIPN, 2174/497, Teczka akt personalnych Juliana Giemborka; AIPN, 1855/1032, Teczka akt personalnych Juliana Giemborka; K. Szwagrzyk, *Zbrodnie...*, s. 79–82; *idem*, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 302–303; M. Paszek, *Wojskowy Sąd Rejonowy...*, s. 343–344.

²⁰¹ AIPN Ka, WSR Ka, 256/2 t. 1–2, Akta sprawy o sygn. R 1114/46 przeciwko Józefowi Gabzdylowi, Teofilowi Młotkowi i innym, k. 314–321.

²⁰² T. Kurpierz, P. Piątek, „Dobić wroga”..., s. 385–388; M. Paszek, *Wojskowy Sąd Rejonowy...*, s. 322–324; *eadem*, *Zbrodnie bez kary. Odpowiedzialność sędziów wojskowych za komunistyczne zbrodnie sądowe na przykładzie sprawy Anny Krużolek* [w:] *Zbrodnie komunistyczne. Odpowiedzialność państwa oraz jednostek*, red. P. Grzebyk, Warszawa 2022, s. 227–239.

²⁰³ Zob. np. akta śledztwa Instytutu Pamięci Narodowej – Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Katowicach o sygn. AIPN Ka, S 40/2018.Zk; AIPN Ka, S 11/2021.Zk; AIPN Ka, S 56/2021.Zk.

²⁰⁴ Zob. art. 45 ust. 3 Ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (tekst jednolity: DzU 2023, poz. 102).

Likwidacja wojskowych prokuratur rejonowych

WPR w Katowicach/Stalinogrodzie działała do połowy 1955 r., do czasu wejścia w życie ustawy z 5 kwietnia 1955 r. przekazującej sądom powszechnym dotychczasową właściwość sądów wojskowych²⁰⁵. Na mocy rozkazów NPW z dniem 1 maja 1955 r. zaczęto likwidować poszczególne wojskowe prokuratury rejonowe i w okresie od maja do sierpnia 1955 r. doszło do pełnego ich rozformowania²⁰⁶.

Sprawy będące dotychczas we właściwości prokuratur wojskowych dotyczące osób cywilnych zostały przekazane do prokuratur wojewódzkich, z wyjątkiem spraw o szpiegostwo (art. 7 mkk) oraz spraw karnych żołnierzy, w tym KBW i WOP²⁰⁷ – te trafiły do właściwości wojskowych prokuratur okręgowych²⁰⁸.

Podsumowanie

Wojskowe prokuratury rejonowe, zdaniem autorów piszących w Polsce Ludowej, „dobrze spełniły nałożone na nie obowiązki”, tj. zadanie walki z „reakcyjnym” podziemiem. Jak podkreślano, „była to bezpośrednia działalność na pierwszej linii frontu walki z reakcją o zachowanie i umocnienie władzy ludowej”²⁰⁹. Obecnie pracę prokuratorów należy ocenić negatywnie, byli narzędziem w rękach decydentów komunistycznych, wykorzystywanym do wprowadzania terroru przez nową władzę. Wojskowe prokuratury rejonowe, w tym WPR w Katowicach/Stalinogrodzie, odegrały niechlubną rolę w niszczeniu dużej części społeczeństwa przeciwstawiającego się sowieckiej dominacji i przekształcaniu Polski w państwo totalitarne po II wojnie światowej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy (AIPN By).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach (AIPN Ka).

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (CAW WBH).

²⁰⁵ Ustawa z dnia 5 kwietnia 1955 r. o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszów organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej, DzU 1955, nr 15, poz. 83.

²⁰⁶ Por. W. Ciechanowicz, *Organizacja, ustrój i zadania prokuratury wojskowej w okresie 30-lecia Ludowego Wojska Polskiego*, WPP 1973, nr 3, s. 306; J. Nazarewicz, *Wojskowe prokuratury specjalne...*, s. 457; idem, *Udział prokuratury wojskowej...*, s. 227.

²⁰⁷ Por. J. Nazarewicz, *Udział prokuratury wojskowej...*, s. 227.

²⁰⁸ Por. D. Burczyk, *Nadzór Wojskowej Prokuratury...*, s. 412.

²⁰⁹ J. Nazarewicz, *Wojskowe prokuratury specjalne...*, s. 458.

Akty normatywne (chronologicznie)

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. – Kodeks karny Wojska Polskiego, DzU 1944, nr 6, poz. 27.

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. – Prawo o ustroju Sądów Wojskowych i Prokuratury Wojskowej, DzU 1944, nr 6, poz. 29.

Dekret z dnia 23 czerwca 1945 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego, DzU 1945, nr 36, poz. 216.

Dekret z dnia 23 czerwca 1945 r. Przepisy wprowadzające Kodeks wojskowego postępowania karnego, DzU 1945, nr 36, poz. 215.

Dekret z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa, DzU 1945, nr 53, poz. 300.

Zarządzenie Prezydium Krajowej Rady Narodowej z dnia 16 listopada 1945 r. o uchyleniu stanu wojennego, DzU 1945, nr 57, poz. 320.

Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa, DzU 1946, nr 30, poz. 192.

Dekret z dnia 26 października 1949 r. o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej, DzU 1949, nr 55, poz. 437.

Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa, DzU 1950, nr 28, poz. 255.

Ustawa z dnia 5 kwietnia 1955 r. o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszów organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej, DzU 1955, nr 15, poz. 83.

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (tekst jednolity: DzU 2023, poz. 102).

Komentarze do aktów normatywnych

Kodeks karny Wojska Polskiego i ustawy dodatkowe z komentarzem, oprac. J.K. Cisek, J. Kaczorowski, R. Vogel, przedmowa M. Muszkat, Warszawa 1946.

Kodeks wojskowego postępowania karnego z komentarzem, oprac. A. Mogilnicki, Łódź 1947.

Ustawy karne PRL. Komentarz, oprac. J. Bafia, L. Hochberg, M. Siewierski, Warszawa 1965.

Źródła opublikowane

Notatka o realizacji Uchwały Biura Politycznego KC Partii z 1951 r. w organach Prokuratury Wojskowej [w:] B. Nowopolski, *Ludzie i oblicza stalinizmu w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 1999.

Uchwały narady krajowej PPR-owców, pracujących w wymiarze sprawiedliwości, odbytej dnia 3 i 4 października 1946 r., „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1946, nr 4.

Opracowania

Bałtruszejtys G., *Wydział Prawa w latach 1915–1939* [w:] *Zarys dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego*, red. G. Bałtruszejtys, Warszawa 2016.

Burczyk D., *Nadzór Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Gdańsku nad jednostkami Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1946–1955*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2015, nr 13.

- Burczyk D., *Obsada personalna Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Gdańsku (1946–1955)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2015, t. 8.
- Ciechanowicz W., *Organizacja, ustrój i zadania prokuratury wojskowej w okresie 30-lecia Ludowego Wojska Polskiego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1973, nr 3.
- Drogoń A., „Charakter prokuratury jako obiektywnego gwaranta praworządności nie oznacza bynajmniej jej apolityczności”. *Miejsce prokuratury w systemie ustrojowym PRL*, „Z Dziejów Prawa” 2006, t. 8.
- Drogoń A., *O rozumieniu roli prokuratury w pierwszych latach Polski Ludowej*, „Miscellanea Iuridica” 2003, nr 3.
- Drogoń A., *Prokuratura a polityka w początkach Polski Ludowej*, „Miscellanea Iuridica” 2004, t. 5.
- Dzięcioł B., *Wojskowe zakłady karne w latach 1944–1945*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1989, nr 14–15.
- Flemming M., Jaźwiński Z., *Wojskowe prawo karne procesowe*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1963, nr specjalny.
- Gol E., *Uwagi o stosowaniu zatrzymania i aresztu tymczasowego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1955, nr 4.
- Holder H., *O pozycji politycznej wojskowego prokuratora*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1946, nr 1.
- Jastrzębski W., *Pułkownik dr hab. Tadeusz Jaszowski (1916–2014). Wspomnienie pośmiertne*, „Kronika Bydgoska” 2014, t. 35.
- Kostrzewa H., *Prokuratura wojskowa w 40-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1985, nr 7.
- Kulesza W., *Crimen laesae iustitiae. Odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*, Łódź 2013.
- Kurpierz T., *Marek Szauber (1907–?), prokurator WPR w Katowicach i Lublinie*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1.
- Kurpierz T., Piątek P., *„Dobić wroga”. Aparat represji wobec podziemia zbrojnego na Śląsku Cieszyńskim i Żywiecczyźnie (1945–1947)*, Katowice–Kraków 2007.
- Leniart E., *Skazani za antykomunizm. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie w latach 1946–1954/1955*, Rzeszów 2016.
- Leszczyńska Z., *Prokuratorzy i sędziowie lubelskich sądów wojskowych 1944–1955*, Lublin 2006.
- Lityński A., *Historia prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2007.
- Lityński A., *O prokuraturze, prokuratorze i procedurze (1944–1950) uwag kilka* [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga pamiątkowa ku czci profesora Stanisława Wąłtosia*, red. J. Czapska, A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll, Warszawa 2000.
- Lityński A., *„Żadnymi dowodami nie operowano”. O procesach politycznych w Polsce stalinowskiej* [w:] *Wokół problematyki dokumentu. Księga pamiątkowa dedykowana Prof. Antoniemu Felusiowi*, red. T. Widła, Katowice 2005.
- Łysko M., *Prokuratura Polski Ludowej na tle założeń prokuratury typu socjalistycznego*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2005, nr 3.
- Machay B., *„Wojskowa Prokuratura Rejonowa we Wrocławiu w latach 1946–1955”, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. T. Kruszeńskiego na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław 2007, mps.

- Maksimiuk D., *Krótką historią długo obowiązującego dekretu, czyli o tzw. małym kodeksie karnym*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2010, t. 9
- Minczykowska K., *Cichociemna. Generał Elżbieta Zawacka „Zo”*, Warszawa 2014.
- Minczykowska K., *Elżbieta Zawacka. „Zelma”, „Sulica”, „Zo”*, Toruń 2007.
- Musiał F., *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005.
- Nazarewicz J., *Udział prokuratury wojskowej w ochronie ludowo-demokratycznego ustroju w Polsce w latach 1944–1955*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1983, nr 3.
- Nazarewicz J., *Wojskowe prokuratury specjalne (1944–1957)*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1973, nr 4.
- Niedurny M., *Kratko Józef (Josif) [w:] Kadra bezpieczeństwa 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwie śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim*, wstęp i red. W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurok, Katowice 2009.
- Paszek M., *Przestępstwo szpiegostwa w orzecznictwie wojskowych sądów rejonowych (1946–1955) [w:] Reforma prawa karnego wojskowego w kontekście aktualnych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego*, red. F. Cieplý, R. Pietrzak, Warszawa 2023.
- Paszek M., *Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach (1946–1955). Organizacja i funkcjonowanie*, Katowice–Warszawa 2019.
- Paszek M., *Zbrodnie bez kary. Odpowiedzialność sędziów wojskowych za komunistyczne zbrodnie sądowe na przykładzie sprawy Anny Krużolek [w:] Zbrodnie komunistyczne. Odpowiedzialność państwa oraz jednostek*, red. P. Grzebyk, Warszawa 2022.
- Pleskot P., *Twarze Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie (1946–1955)*, Warszawa 2022.
- Poksiński J., *„My, sędziowie, nie od Boga...” Z dziejów Sądownictwa Wojskowego PRL 1944–1956. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1996.
- Ptaszyński R., *Wojskowy Sąd Rejonowy i Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Szczecinie w latach 1946–1955*, Szczecin 2010.
- Redzik A., *Wydział Prawa [w:] Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, red. A. Redzik, Kraków 2015.
- Romanowska E., *Karzące ramię sprawiedliwości ludowej. Prokuratury wojskowe w Polsce w latach 1944–1955*, Warszawa 2012.
- Rzeczycki S., *O zadaniach nadzoru ogólnego nadzoru prokuratorskiego w wojsku*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1946, nr 4.
- Schaff L., *Polityczne założenia wymiaru sprawiedliwości w Polsce Ludowej*, Warszawa 1950.
- Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie 1946–1954, red. T. Bereza, P. Chmielowiec, Rzeszów 2004.
- Skoczek Z., *Organizacja pracy w sądach i prokuraturach wojskowych*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1948, nr 1–2.
- Suski A., *Prokuratura wojskowa w okresie XXXV-lecia Ludowego Wojska Polskiego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1978, nr 3.
- Szerer M., *Komisja do Badania Odpowiedzialności za Łamanie Praworządności w Sądownictwie Wojskowym*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1979, nr 49.
- Sztama P., *Droga Stanisława Zarako-Zarakowskiego do komunistycznej prokuratury wojskowej Polski Ludowej (1909–1945) [w:] Zbrodnie sądowe w latach 1944–1989. Konformizm czy relatywizm moralny środowisk prawniczych?*, t. 2, red. D. Palacz, M. Grosicka, Kielce–Warszawa 2022.

- Sztama P., *Życiorysy równoległe resortowych „dam”: Julii Brystiger, Marii Wiernej i Heleny Wolińskiej. Przyczynek do historii kobiet komunistek w Polsce*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2021, nr 10.
- Szwagrzyk K., *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*, Kraków–Wrocław 2005.
- Szwagrzyk K., *Zbrodnie w majestacie prawa 1944–1955*, Warszawa 2000.
- Terlecki R., *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.
- Uchwały narady krajowej PPR-owców, pracujących w wymiarze sprawiedliwości, odbytej dnia 3 i 4 października 1946 r.*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1946, nr 4.
- Utrat-Milecki J., *Więziennictwo w Polsce w latach 1944–1956*, „Studia Iuridica” 1995, t. 27.
- Walczak R., *Przewodnia rola partii a wymiar sprawiedliwości*, „Nowe Prawo” 1986, nr 3.
- Walczak S., *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Warszawa 1972.
- Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, wyd. 15, Warszawa 2020.
- Winiarski K., *Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Rzeszowie 1946–1955. Struktura organizacyjna i obsada personalna*, „Studia Rzeszowskie” 1995, t. 1.
- Zaborski M., *Oni skazywali na śmierć... Szkolenie sędziów wojskowych w Polsce w latach 1944–1956* [w:] *Skryte oblicza systemu komunistycznego. U źródeł zła...*, red. R. Bäcker, P. Hübner, Warszawa 1997.
- Zaborski M., „Specjalne” sądy wojskowe w Polsce w latach 1944–1955 (Wojskowy Sąd PKP, Wojskowy Sąd KBW oraz Wojskowe Sądy Rejonowe), „Palestra” 2004, nr 3–4.
- Zaborski M., *Ustrój sądów wojskowych w Polsce w latach 1944–1955*, Lublin 2005.
- Zbroja C., *Historyczny zarys działalności prokuratury wojskowej w zakresie profilaktyki i kontroli przestrzegania prawa*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1974, nr 1.

Marta Paszek (ur. 1977) – doktor nauk prawnych, radca prawny, historyk. Pracownik Oddziałowego Biura Lustracyjnego IPN w Katowicach oraz Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Zajmuje się wymiarem sprawiedliwości w Polsce Ludowej. Autorka m.in. monografii *Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach (1946–1955). Organizacja i funkcjonowanie* (Katowice–Warszawa 2019). Laureatka I nagrody w konkursie organizowanym przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości na najlepszą pracę doktorską w zakresie nauk prawnych (2019).

Marta Paszek (b. 1977) – SJD, legal counsel, historian. Currently at the Institute of National Remembrance Branch Lustration Bureau in Katowice, and at the Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz. Her research interests encompass the justice system of the Polish People's Republic. Author of, i.a., the book *Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach (1946–1955). Organizacja i funkcjonowanie* [The Military District Court in Katowice (1946–1955): Organisation and Functioning] (2019). Distinguished by the first prize in the Justice Institute in Warsaw competition for the best doctoral thesis in legal sciences.